T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI İMPARATORLUĞU MUHASEBE SİSTEMİ VE VERGİ UYGULAMALARI

MEHMET KANSU

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. KIYMET TUNCA ÇALIYURT

EDİRNE 2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

19/08/2020

Mehmet KANSU

Tezin Adı: Osmanlı İmparatorluğu Muhasebe Sistemi ve Vergi Uygulamaları

Hazırlayan: Mehmet KANSU

ÖZET

Bütün organizasyonlarda yönetim karar vermede sayısal bilgilere dayanmak zorundadır. Bu bilgileri muhasebe dairesi sağlar. Muhasebe güçlü bir denetim aracıdır ve muhasebecinin görevi, uygun bilgileri gerektiği zaman, gerekli kimselere doğru bir şekilde vermektir. Kayıt tutma, kayıtların ve hesapların denetimi, vergi muhasebesi, bütçe sisteminin hazırlanıp uygulanması gibi faaliyetler, muhasebenin bilinen işlevleri denetlemede onu çok önemli bir araç haline getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu' nun muhasebe uygulamalarının gösterdiği etkinliği, yazım tekniği, defter tipleri, kullanılış amaçlarına yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu' nun uyguladığı vergiler, çünkü Vergiler de bireyin devlete karşı sorumlulukları arasında ayrı bir öneme sahiptir. Vergiler devletlerin önemli gelir kaynaklarıdır ve İmparatorluğun sürekliliği için vazgeçilmezdir. Vergilerin türleri sürekli bir değişim gösterse de mantığı her zaman vatandaşın devlete maddi veya nakdi değerde bir şeyler vermesi üzerinedir, son olarak vergi denetimi, vergi tahsilatında yaşanan sorunların çözülebilmesi, devletin gelir ve gider kalemlerinin ve merkezde mâlî konuların denetlenmesi için çeşitli meclis ve komisyonlar incelenmiştir.

Title of theThesis: Accounting System and Taxation in the Ottoman Empire

Prepared by: Mehmet KANSU

ABSTRACT

In all organizations, management must rely on numerical information when making decisions.This information is provided by the Accountant's Office. Accounting is a strong control authority in an organization and an accountant's responsibility is to provide the required information to the relevant people correctly when requested.The key functions of accounting such as record keeping, records and accounts audit, tax planning, and preparation and implementation of the budget system have made it a very important tool in this direction.We are particularly interested in the accounting practices, recording techniques, bookkeeping notebooks and their intended uses in the Ottoman Empire. Moreover, we investigate its taxation system because taxes are one of the main responsibilities of citizens towards the state. Taxes are important sources of income for states and thus were applied for the continuity of the Empire. Although the types of taxes have changed constantly, in principle, a tax is a compulsory financial charge or other type of levy given to state by a citizen. Finally, we examine councils and authorities responsible for auditing of the tax, income and expense items of the state, and financial matters at the centreas well as their approaches to solve problems encountered during tax collection.

ÖNSÖZ

Tez hazırlama aşaması süresince bana her konuda yardımcı olan, yol gösteren, desteğini eksik etmeyen değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Kıymet TUNCA ÇALIYURT' a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Hayatımdaki başarıların tek sahibi olan ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, her zaman yanımda olan sevgili eşim Derya KANSU' ya, eğitim hayatımın ilk gününden bugünlere kadar göstermiş oldukları sabır ve desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen sevgili aileme sonsuz teşekkürler.

Mehmet KANSU

Edirne 2020

İÇİNDEKİLER

OZET.....**i**
ABSTRACT.....**ii**
ÖNSÖZ.....**iii**
İÇİNDEKİLER.....**iv**
ŞEKİLLER LİSTESİ.....**vi**
GİRİŞ.....**1**
1.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MUHASEBE.....**2**
2.MERDİVEN YÖNTEMİN DOĞUŞU.....**7**
3.MERDİVEN YÖNTEMİ GELİŞİMİ.....**12**
4.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MERDİVEN YÖNTEMİ.....**12**
5.MERDİVEN YÖNTEMİNDE TUTULAN DEFTERLER.....**15**
5.1.Ruznamçe Defteri.....15
5.2.Evarece Defteri.....21
5.3.Tevcihat Defteri.....21
5.4.Tahvilat Defteri.....21
5.5.Müfredat Defteri.....22
5.6.Defter-i Camiü'l Hesap.....22
5.7.Defter-i Kanun.....22
6.MERDİVEN YÖNTEMİNDE SİYAKAT YAZISI.....**23**
7.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MALİYE YAPISI.....**29**
7.1.Klasik Dönem.....29
7.1.1.Defterdar.....29
7.1.2.Hazine.....31
7.1.2.1.İç Hazine.....31
7.1.2.2.Dış Hazine.....32
7.1.2.3.Darphane Hazinesi.....33
7.1.2.4. Zahire Hazinesi.....34
7.1.2.5. İrad-ı Cedid Hazinesi.....34
7.1.2.6. Mansure Hazinesi.....34
7.1.2.7. Tersane-i Amire Hazinesi.....35
7.1.3.Bütçe.....35
7.1.3.1.Bütçe Giderleri.....36
7.1.3.2.Bütçe Gelirleri.....37

7.1.4.Tımar 38
7.1.5.İltizam 41
7.1.6.Malikâne.....44
7.2.Tanzimat Sonrası Dönem 46
7.2.1.Meclis-i Muhasebe-i Maliye 46
7.2.2. Zimemat Komisyonu.....47
7.2.3. Meclis-i Maliye ve Meclis-i Muhasebe.....47
7.2.4. Meclis-i Ziraat.....48
7.2.5. Meclis-i Ali-i Hazain 49
7.2.6. Divan-ı Muhasebat 49
8.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİLER 50
8.1.Şer-i Vergiler 53
8.2.Örf-i Vergiler.....55
9.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ DENETİMİ 59
SONUÇ 76
KAYNAKÇA..... 78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Atik Cami Siyakatli Muhasebe Kaydı. 3
Şekil 2: Atik CamiSiyakatli Muhasebe Kaydı Türkçe Açıklaması. 6
Şekil 3: M.S. 775-786 Yılları Arasında Abbasiler'de Merdiven Yöntemi ile Devlet Muhasebesi Kaydı 9
Şekil 4: M.S. 775-786 Yılları Arasında Abbasiler'de Merdiven Yöntemi ile Devlet Muhasebesi Kaydı Tercümesi.....11
Şekil 5: Risale-i Felekiyye'de Merdiven Kayıt Yönteminin Gösterildiği Bir Sayfa 14
Şekil 6: Hicri1044 Yılı RuznamçeDefteri 182.sayfafotokopisi.....19
Şekil 7: Hicri1044 Yılı RuznamçeDefteri 182.Sayfanın transkripsiyonu 20
Şekil 8: Siyakat Rakamlarının Yazılış Örnekleri.....24
Şekil 9: Siyakat Rakamları ile Yazılmış Ondalıklı Sayı Örnekleri 25
Şekil 10: Siyakat Rakamları ile Yazılmış Dokuz Basamaklı Sayı Örnekleri.....26
Şekil 11: Siyakat Elifbası. 27
Şekil 12: Avârız gelirlerinin akçe olarak yıllara göre dağılımı. 38
Şekil 13: 1656-1658 Arasında Toplu Peşin Satış Bölgeleri.....42
Şekil 14: Senelik Toplu Peşin Mukataa Satışı, Malları ve Muacceleleri: 1656-1658 Akçe olarak.....43
Şekil 15: 1695-1697 Arasında Malikane Satılan Bölgeler 45
Şekil 16: Senelik Malikane Satışları, Senelik Mal ve Muacceleleri: 1106-1109/1695-1697 (Akçe) 45
Şekil 17: Güzelhisar Kazasında Buğday ve Arpa Mahsulünden Elde Edilen Vergi Miktarı.....54
Şekil 18: Kadroların Genişletilmesinden Sonra Oluşturulan Yeni Daireler ve Atanan Maliye Müfettişleri 65

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu' nun yüzyıllar süren çok güçlü bir devlet olduğu tartışılmaz. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan kayıt ihtiyacı ise Osmanlı İmparatorluğu' nun muhasebe uygulamaları açısından gelişmiş bir seviyeye taşımıştır. Kuruluşundan günümüze kadar ulaşan bazı muhasebe defterleri, merdiven yöntemi ile tutulan kayıt örnekleri Osmanlı İmparatorluğu' nun Muhasebe uygulamalarının gelişmişlik düzeyine kaynaklık etmektedir. Türk muhasebe tarihinde Osmanlı İmparatorluğu' naayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Muhasebe düzeni ve uygulamaları ile ilgili olarak onbeş milyonu aşkın belge ve yaklaşık yüzseksenbin adet defter günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı muhasebe sistemi Abbasilerden İlhanlılara, İlhanlılardan da Osmanlıya intikal eden bir sistemdir.

Merdiven yöntemi, o dönemin koşullarına göre devlet muhasebesi için ortaya çıkmış bir yöntem olup, zamanla özel sektörün gelişmesiyle yetersiz kalmıştır. Özel sektörün gelişmesiyle birlikte karlılık kavramı ön plana çıkmış ve Tanzimat döneminde çift yönlü kayıt yöntemi benimsenmiştir. Nitekim Tanzimat Dönemi ile birlikte muhasebe defterlerinde ve muhasebe örgütlenmesinde yeni yöntem benimsenerek değişim yaşanmıştır.

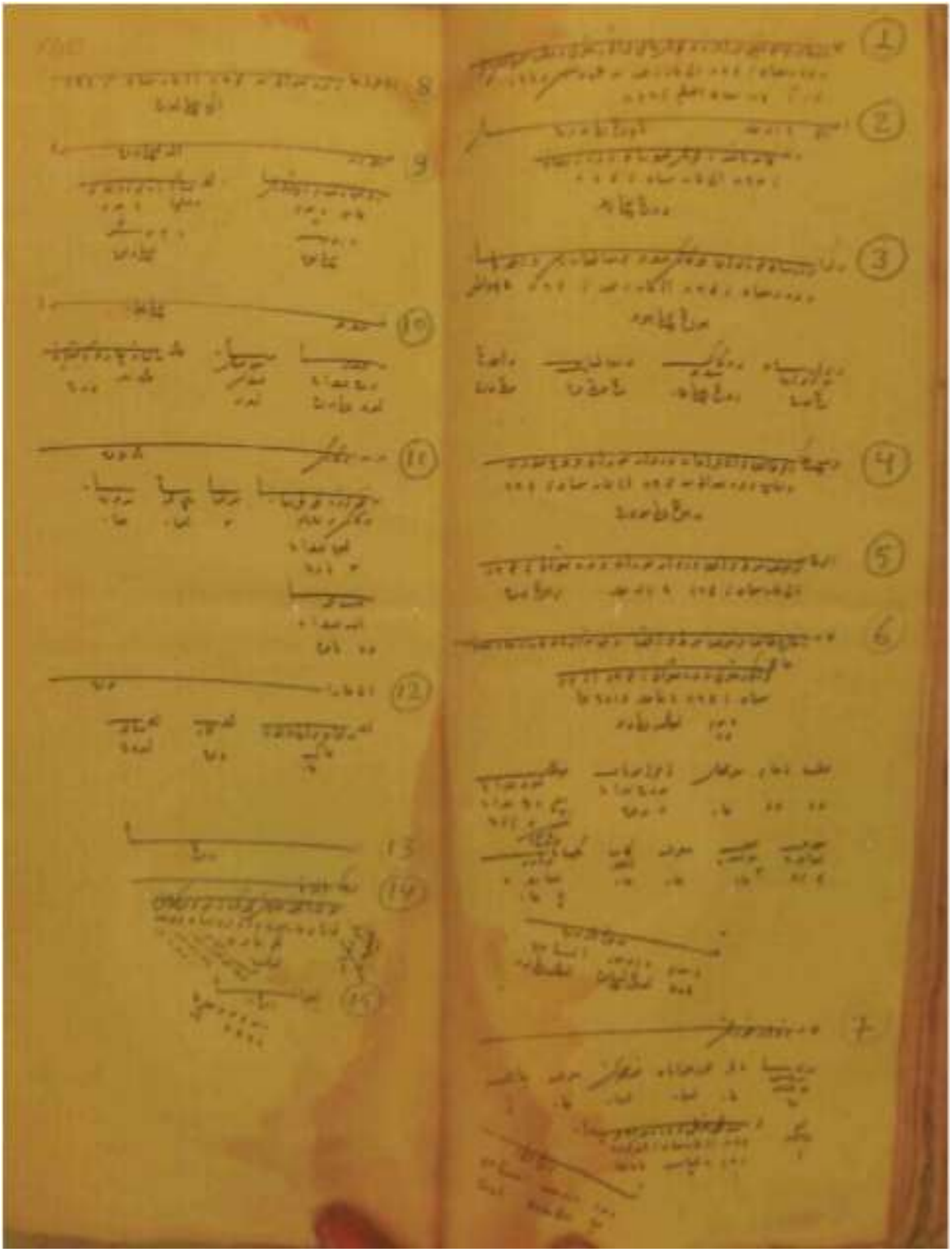
Osmanlı İmparatorluğu' nunTanzimat öncesi maliyesi merkezci bir teşkilattı, yani bürokratik teşkilat değildir. Osmanlı İmparatorluğu' nun maliye teşkilatı, bütün geleneksel İmparatorluk sistemlerindeki gibidir.Mali idare güçsüzlüğü telafi edecek biçimde oluşturulmuştur.Tanzimat hareketinin sonrasında, mali ıslahat yönü daha ağır basmaktadır. Merkezde maliye teşkilatı yeniden düzenlenmişve eyaletlereyetkili memurlar gönderildi, yanlarına yardımcı memurlar verildi ve bu görevlileri denetleyen meclisler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda denetim sistemi, muhasebe bünyesindedir, daha sonra farklı bir bölüm olarak ayrılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndavergiler gayrimüslim ve Müslüman olan halka göre ayarlanmıştır. Müslüman halkın bazı vergileri vermesi hem devlet için hem de

dini açıdan bir zorunluluk kılınmıştır. Gayrimüslimler ise bu vergileri sadece devlet açısından bir zorunluluk olmasından dolayı ödemişlerdir.

1.OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MUHASEBE

Muhasebe insanoğlunun yeryüzündeki varlığıyla başlamaktadır. Bu yönüyle geniş bir tarihi sürece sahip olan muhasebe, yıllar boyunca gerek insanoğlunun faaliyetleri, gerekse toplumların uygulamaları sonucu farklı yapılarda meydana gelmiştir(Öztürk, 2012:165). Muhasebenin tarihi Osmanlı İmparatorluğu dönemine de uzanmaktadır. Osmanlı'da muhasebeci kuralları ve ilkeleri olan bir meslektir. Aynı zamanda devlet mekanizması içinde önemli bir yere sahip olan ve hiyerarşik bir düzen içerisinde faaliyet gösteren meslek örgütü de önemli bir kurumdur. Ayrıca çocuk yaşta işe alarak çekirdekten yetiştirme mantığı da ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da muhasebe mesleğine giren kişinin hayatı boyunca bu mesleği ifa ettiği görülmektedir. Tanzimat'a kadar devam eden bu dönem, 1989 yılında meslek örgütü kurulması, ilkelerin ve kuralların düzenli ve sürdürülebilir şekilde belirlenmesiyle sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi, devletçilik anlayışının hakim olduğu bir yapıdadır. Devletçilik anlayışına atfedilen önem sebebiyle özel sektörde uzun bir süre gelişme kat edilememiş bu nedenle de muhasebecilik mesleği de devlette gelişme göstermiş bir meslek olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemlerde merdiven denilen bir yöntemden faydalanılmış, çift yanlı kayıt yöntemi ise 19.yüzyılın ikinci yarısında benimsenmiştir. Devletçi yapının benimsenmesi sonucunda devlet muhasebesine özgü bir yazı ve rakam stili gelişmiştir. Devlet muhasebesine özgü olan yazı ve rakam stili, Osmanlıcanın noktasız yazısı olan siyakat yazı ve rakamları olarak bilinmektedir. Bu yazı ve rakamlar, Osmanlıcanın noktasız yazısı olan siyakat yazı ve rakamları olarak anılmaktadır.Muhasebe mesleğindeki devletçi yapı sağlam ilke ve kurallara sahip olmasından, devlet bünyesinde saygın ve önemli olarak anılmasından dolayı 15.yüzyılın ortalarından 19.yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık 400 yıl devam etmiştir.

Şekil 1: Atik CamiSiyakatli Muhasebe Kaydı.

Kaynak:C.Elitas,O.Guvemli,O.Aydemir,M.Erkan,2008:420

1- Edirne'deki Eski Câmi'in 1 Ramazan 894 (19 Temmuz 1488) – 30 Receb 895 (19 Haziran 1489) tarihleri arasındaki 11 aylık muhasebesi. 11 Şa'ban 896 (Miladi 19 Haziran 1491) tarihinde deftere geçirilmiştir.

2- Asıl mal (Gelir) 11 aylık 113.829
Geçmiş yıldan bakiye. 1 Ramazan 893 (9 Ağustos 1488)'den 29 Şa'ban 894 (28 Temmuz 1489)'e kadar. 25.912

3- Kira gelirlerinden
1 Ramazan 894 (29 Temmuz 1489) – 30 Receb 895 (19 Haziran 1490) tarihleri arası, 11 aylık 87.917

Kumaş dükkanlarından	Çeşitli dükkanlardan	Mukata'a kiralarından	Oda kiralarından
30.068	26.703	30.580	585

4- Bundan düşülen
1 Şevval 894 (28 Ağustos 1489) ile 29 Şa'ban 895 (18 Temmuz 1490) tarihleri arasında maaşlar ve sâir masraflar için yapılan zorunlu harcamalar. 78.829

5- Vâkıfın (vakfı yapanın) şartları gereğince 1 Şevval 894 (28 Temmuz 1489) ile 29 Şa'ban 895 (18 Temmuz 1490) tarihleri arasında çeşitli görevlilere yapılan ödemeler. 76.605

6- Vâkıfın (vakfı yapanın) şartları gereğince 1 Şevval 894 (28 Ağustos 1489) ile 29 Şa'ban 895 (18 Temmuz 1490) tarihleri arasında din görevlilerine yapılan ödemeler.

Mütevelli Hacı Karagöz'e yapılan 1 Şevval 894 (28 Ağustos 1489) ile 22 Şa'ban 895 (11 Temmuz 1490) tarihleri arasında 10 ay 11 günlük ödeme. Günlük 15 akçeden: 4.815

Hatip	İmam	Başmüezzin	Cüz (Kuran) okuyan
Günlük 15 akçe	Günlük 15 akçe	Günlük 10 akçe	29 kişi, günlük 2 akçeden 58 akçe

"Lâ ilâhe illallâh" tesbihi	Müezzinler	Kayyımlar
çekenler, 14 kişi 3 akçeden 13 kişi 2 akçeden toplam günlük 29 akçe	4 kişi, günlük 4 akçeden 16 akçe	Temizlik işi ile uğraşanlar 3 kişi 2 akçeden, 6 akçe

Muarrif Duâcı	Anbar Kâtibi 3 akçe	Çarşı Bekçileri 4 kişi, 2,5 akçeden 10 akçe

Yekûn
59.265

Günlük 165	11 Aylık 54.450	Aylık 4.815

7- Vakıfdan maaş alanlar

Müderrise ve öğrencilere toplam günlük 30 akçe	Nâzır Günlük 5 akçe	Cüz okuyan Günlük 4 akçe	Hoşhân Güzel sesli hafız için 4 akçe

Muvakkit Namaz saatlerini belirleyen kişi için 5 akçe	Câbi Vakıf gelirlerini toplayan kişi günlük 1,5 akçe	Medresede temizlik görevlisi için günlük 1

Seyyid Ahmed, noktacı (yoklamacı) 15 Rebîülahır 895 (Miladi 8 Mart 1490) – 29 Şa'ban 895 (Miladi 18 Temmuz 1490). Günlük 1 akçeden 4,5 aylık

135

8- Harcamalar
1 Şevval 894 (28 Ağustos 1489) – 29 Şa'ban 895 (18 Temmuz 1490)
2.764

9- Zorunlu Harcamalar
1.485

Câminin kandilleri için Zeytinyağı bedeli, günlük. Günlük 3 akçeden 11 ayda 990	Hergün musluklara su getiren sakaların ücreti. Günlük 1,5 akçeden 11 aylık ücret 495

10- Müteferrik Harcamalar
907

62 adet hasır bedeli; 14 akçeden 868 akçe	Balmumu 2 adet 14 akçe	Kayyımlara verilen 25 akçe

Şekil 2: Atik CamiSiyakatli Muhasebe Kaydı Türkçe Açıklaması.

Kaynak:C.Elitas,O.Guvemli,O.Aydemir,M.Erkan,2008:435

Muhasebe mesleğini icra edenlerin Osmanlı bürokrasisinde ayrı tutulmasının nedenlerinden birisi de bu mesleği icra edenlerin sadece muhasebe kayıt düzeninden sorumlu olması değil, mali konularda da karar almaları ve bu kararları uygulamaya koymalarıdır. Bundan dolayı da başdefterdar, bir başka deyişle maliye

bakanı muhasebe mesleğinden yetişmiş kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başdefterdar, divan üyesi olup günümüz deyişiyle bakanlar kurulu üyesidir ve sadrazama bağlı olarak görevini yerine getirmektedir. Bu sayede Osmanlı divanında her zaman bir muhasebeci bulunmuş ve devlet kararları muhasebeci tarafından da değerlendirilmiştir. Nitekim birçok sadrazam da muhasebeci kökenlidir.

2.MERDİVEN YÖNTEMİNİN DOĞUŞU

Geçmişten bugüne kadar birçok farklı muhasebe yöntemi kullanılmış ve bir kısmı tarihte kalmıştır. Bu yöntemlerden birisi de merdiven yöntemidir. Merdiven yöntemi, Osmanli İmparatorluğu'nda Ortadoğu'da ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Merdiven yöntemi, Osmanlıda 500 yıl kullanılmış ve bu yöntem yaklaşık 1100 yıl kullanılarak yerini çift taraflı muhasebe kayıt yöntemine bırakmıştır. Tarih içerisinde merdiven yöntemini ilk kullanan ise, Arap yarımadasında bulunan Abbasi devleti olup, 8.yüzyılda devletin mali işleri ile ilgili muhasebe kayıtlarında kullanmıştır. Bu yöntem son olarak ise 19.yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanılmıştır.

Merdiven yöntemi her ne kadar devlet muhasebesi ile ilgili bir yöntem olarak ortaya çıkmış olsa da, bu yöntemin kullanıldığı devletlerin iktisadi kuruluşlarında da kullanılmıştır.

Şekil 3: M.S. 775-786 Yılları Arasında Abbasiler'de Merdiven Yöntemi ile Devlet Muhasebesi Kaydı

Kaynak:C.Elitas,O.Guvemli,O.Aydemir,M.Erkan,2008:706-710

Devlet [1]
Hazinesine Harun el Reşid zamanında her sene gelen ayni ve nakdi vergiler ve bunların geldikleri yerler

Dirhe — m
530.312.000

Yeku [3] — n
mal olarak alınanlar
5.706.000 Dinar

Yeku [2] — n
nakit olarak
404.780.000 Dirhem

1 Dinar 22 Dirhem
125.532.000 Dirhem

Verg [4] — i
Çeşitleri ve vilayetlerin adları

Nar ve ayv [7] — a

Faris'den Nar ve Ayva 150.000 kıt'a

Rey'den Nar 1.000 kıt'a

Kuru üzü- [6] — m

Ecnadüşşam'dan 300.000 Rıtl

Humus'dan 1.000 Rahile

Faris'dan 1.000 Rıtl

Ba [5] — l

Hamedan ve Bestaki'dan 13.000 Rıtl

Musul'dan 20.000 Rıtl

Isfahan'dan 20.000 Rıtl

Cilan'dan 20.000 Rıtl

Tu [10] — z
Ermenistan'dan
20.000 Rılt

Balmum [9] — u
Isfahan'dan
20.000 Rıtl

Şeke [8] — r
Ahvaz'dan
30.000 Rıtl

Eri [13] — k
Rey'den
1.000 Rıtl

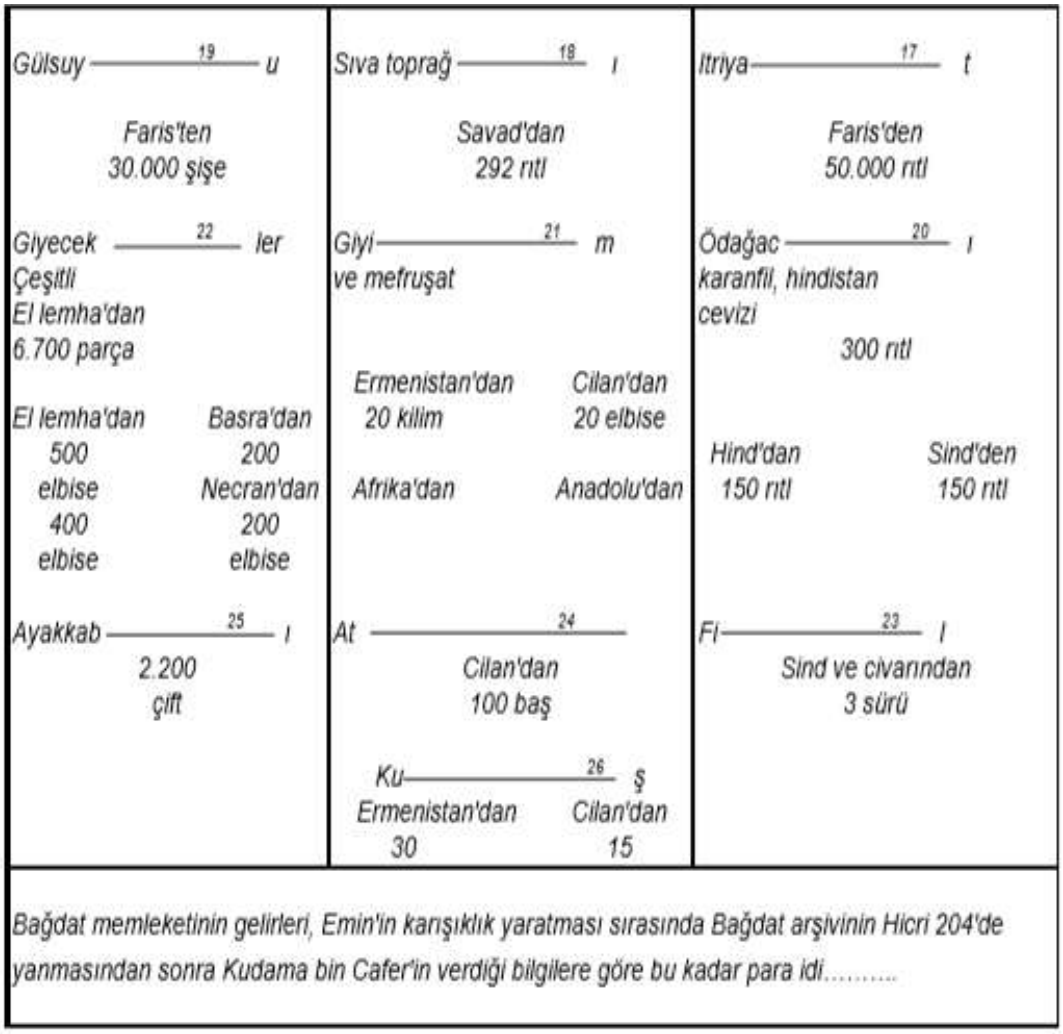
Hint kiraz [12] — ı
Faris'den
20.000 Rıtl

Şuru [11] — p
Hemedan ve Destebi'den
1.000 menn

Erza [16] — k
Sind'den
Küfe vezni ile
1.000.000 vakır

Kimyo [15] — n
Kirman'dan
100 Rıtl

Hurm [14] — a
Kirman'dan
20.000 Rıtl

Şekil 4: M.S. 775-786 Yılları Arasında Abbasiler'de Merdiven Yöntemi ile Devlet Muhasebesi Kaydı Tercümesi

Kaynak:C.Elitas,O.Guvemli,O.Aydemir,M.Erkan,2008:706-710

3.MERDİVEN YÖNTEMİ GELİŞİMİ

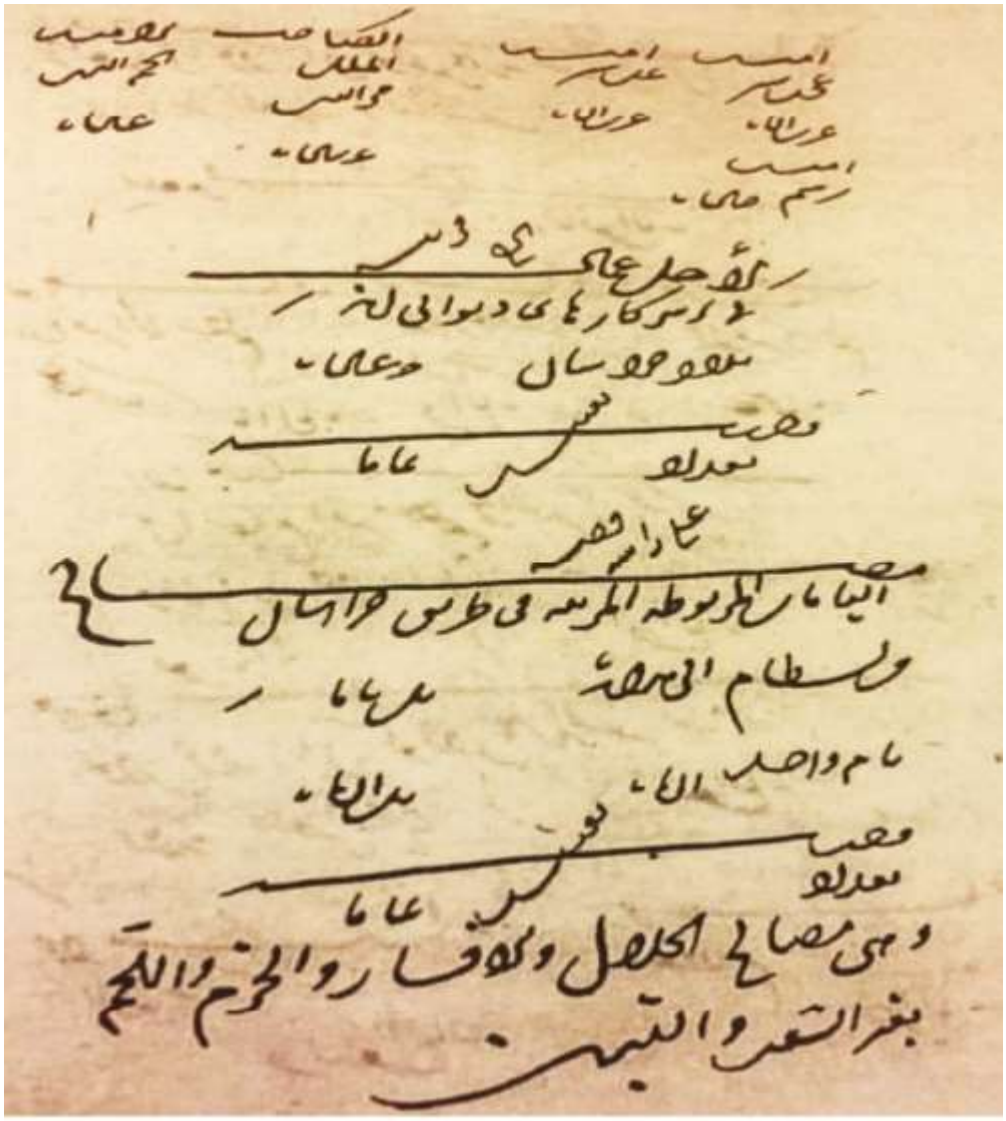
Merdiven yöntemi genel olarak üç ülkede gelişerek yaygınlaşmıştır. Bu ülkeler; Abbasi Devleti, İlhanlı Devleti ve Osmanlı İmparatorluğudur. Merdiven yönteminin ilk ortaya çıkışı Harun Reşid dönemi Abbasi Ortadoğuda yer alan Abbasi devletine dayanmaktadır. Moğolların M.S 1258 yılında Bağdat'ı fethetmesi ile birlikte Abbasi Devleti tarafından kullanılan muhasebe yöntemi İlhanlılara geçmiş ve burda gelişmiştir. İlhanlılar bugünkü İranda Moğol devleti olarak kurulmuş, gelişmiş bir ekonomi ve finans sistemine sahip olan bir devletti. İlhanlılara komşu olan Osmanlı İmparatorluğu'da bu yöntemi komşusundan alarak kullanmaya başlamıştır. Merdiven yöntemi kullanıldığı süre boyunca gelişimlere ayak uydurması için geliştirilmiş ve devletin muhasebe kayıt ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Merdiven yönteminin özelliklerine İlhanlılar döneminde yazılan muhasebe öğreti kitaplarından ulaşmak mümkündür. İlhanlıların Saadetname, Kanunu Saadet, Cemaiu-I Hesab ve Risale-i FelekiyyeKitab-Us Siyakat olmak üzere dört muhasebe kitabı bulunmaktadır. Merdiven yönteminin nakit, varlık, sermaye ve kar hesaplarını içermemesi devlet muhasebesi için olduğunun ve özel sektöre uygun olmadığının doğrudan doğruya göstergesidir. Osmanlılar her ne kadar bu yöntemi komşularından alarak kullanmışlarsa da bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na ait muhasebe öğreti kitabına rastlanmamıştır. Bu da muhasebenin usta-çırak ilişkisi içerisinde öğretildiğinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MERDİVEN YÖNTEMİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlanan ilk defter ve dökümanların tarihi 15.yüzyıla dayanmaktadır. 15.yüzyılda bulunan dökümanlarına çoğuna ticaret merkezi olarak adlandırılmasından dolayı Bursada rastlanmaktadır. Ancak 15.yüzyılın başında yaşanan Timur istikası ve ülkenin başkentinin sürekli değişmesinden dolayı çok fazla belgeye rastlanmamıştır. Buna rağmen İstanbul'un fethi ile birliktedökümanların sürekli saklandığı ve muhasebe defterlerinin merkezde ve taşrada tutulduğu, taşradaki defterlerin de merkeze gönderildiği bilinmektedir.

Merdiven yöntemi devlet muhasebesi olarak 1100 yıllık bir geçmişe sahip olup, bu yönteme ilişkin belgelere Osmanlı döneminde 1879 yılında terk edilerek çift taraflı kayıt yönteminin benimsenmesine kadarki döneme kadar rastlanmaktadır. Bu konudaki ilk hareketin, Tanzimat sonrası Maliye Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması için kurulan Islahat-ı Maliye Komisyonu' ndan geldiği görülmektedir (Çabuk, A , Saygılı, A . 2013).

Merdiven Yöntemi'nde birçok defter tutulmuştur. Bu defterler günlük defter olarak da bilinen ruznamçe, büyük defter olarak bilinen evarece, masraf izleme defteri olan tevcihat, kişi hesaplarını izlemeye yarayan defter olan tahvilat, illerin gelir ve giderlerinin kayıt edildiği defter müfredat, devlet gelir ve giderlerinin senelik olarak bir araya getirildiği defter olan Defter-i Camiü'l, devlet vergilerinin tanıtıldığı kitap Defter-i Kanun gibi defterlerdir. Arşivde yer alan muhasebe defterlerinin incelenmesinden ilk olarak günlük defter kayıtlarının yapıldığı, ardından da kayıtların bu defterden, büyük defter niteliğindeki konularına bölünmüş defterlere geçirildiği dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde defterler genellikle günlük defter olarak adlandırılmakta, büyük defter kelimesi kullanılmamaktadır. Ancak büyük defter niteliğine sahip defterler konularına göre tasnif edilmekte ve bu isimler ile kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda tahakkuk esaslı muhasebe kullanılmıştir. Devlet tarafında yılın başında mükelleften tahsil edilecek vergi tutarı belirlenerek kendisine bildirilmekte ve devletin alacağı deftere kaydedilerek yıl içerisinde yapılan ödemeler ile borç tutarından mahsup işlemi yapılmaktaydı. Ayrıca İmparatorluğun yaptığı giderler de yıl başında ilgili hesaplara kaydedilerek yıl içerisinde ödemeleri yapılırdı. Ardından büyük defterlerden elde edilen bilgiler, yıl sonunda bir araya getirilerek İmparatorluğun da giderleri tespit edilirdi. Bu sayede bütçe gerçekleşmesi ortaya çıkmış olurdur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1879 yılına kadar kullandığı merdiven yönteminin ismi, mali işlemle ilgili asıl tutarın yazılmasından sonra onu oluşturan tutarların da alt alta merdiven basamağı şeklinde sıralarından gelmektedir.

Şekil 5: Risale-i Felekiyye'de Merdiven Kayıt Yönteminin Gösterildiği Bir Sayfa

Kaynak:Küçüker, 2019, 37

5.MERDİVEN SİSTEMİNDE TUTULAN DEFTERLER

Merdiven yönteminde Ruznamçe ,Evarece, Tevcihat , Tahvilat , Müfredat , Defter-i Camiü'l Hesap, Defter-i Kanun olmak üzere birçok defter tutulmuştur. Arşivdeki muhasebe kayıt defterlerinin incelenmesi sonucunda ilk olarak Ruznamçe defter kayıtlarının tutulduğu ve ardından bu kayıtların büyük defter niteliğinde ve konularına göre tasnif edilmiş defterlere geçirildiği görülmektedir.

5.1.Ruznamçe Defteri

Ruznamçe kelimesi, Farsça'da "günlük" manasına gelen rûznâme kelimesine küçültme eki eklenmesiyle oluşmuş bir kelimedir. Ruznamçe, Osmanlı İmparatorluğu'nda günlük işler için tutulan defterlerin genel adı olup, aynı zamanda hazineye bağlı günlük gelir giderlere bakan kalemler için de kullanılmıştır. Bu defter, resmi bir defter olup özellikle maliye teşkilatlanmasında hazinedeki işlerin gelir ve harcamalarının kaydedildiği defterdir. Defterdara bağlı olan ve hazinenin bütün işlemlerini yapan kalem Rûznâmçe-i Evvel (Büyük Rûznâmçe Kalemi) olarak adlandırılır. Diğeri ise daha sınırlı bir kapsama sahip olan ve devletten maaş alanların hesaplarını tutan Rûznâmçe-i Sânî'dir (Küçük Rûznâmçe Kalemi). Bu kayıtları yapan memur rûznâmçeciolarak adlandırılırken büronun başındaki görevli de başrûznâmçeciolarak adlandırılırdı. Bu defter ve büroların ortaya çıkması ve stabil hale gelmesi 15.yüzyılın sonu ile 16.yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.

Hazinenin giriş-çıkış hesaplarının not edildiği defter Rûznâmçe-i Evvel Kalemi tarafından tutulmakta olup bu deftere Rûznâmçe-i Hümâyun denilmektedir. Rûznâmçe-i Hümâyun'un başında hangi sadrazam ve defterdar zamanında hazırlandığı yazmaktadır. Günün tarihi belirtildikten sonra hazine rûznâmçelerinin sayfalarında aynı sırada ikişer grup şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Aynı zamanda defterdeki kayıtların kimi zaman haftalık, birkaç haftalık ve hatta bir aylık muamelelerin de yazıldığı ve bu kayıtların altında bazen gelir gider ve mahsup

işleminin toplamının da yapıldığı görülür. Defterde rakamlar siyâkat ile yazıldığında toplama yapılamadığından rûznâmçe defterlerindeki kayıtların yalnızca rakamlarının başka bir defterde yer aldığı da görülür.

Rûznâmçelerin giriş kayıtlarında hazineye giren değişik kalemlerden gelir gösterilirken, çıkış kayıtlarında ise hazineden çıkan paraların nerelere gittiği ve ne kadar harcandığı görülür. Defterdeki diğer bir işlem çeşidi ise gelir ve giderin birbirine denk olmasıdır. Hazineye girecek olan bir gelirin maliyeye teslim edilmeden önce devletten alacaklı olan bir yere harcanmasına ise mahsup denirdi. Başrûznâmçecinin deftere herhangi bir kaydı işlerken mutlaka bu kaydın dayandığı bir belge olurdur. Mukātaat, muhasebe, mevkūfat ve cizye adı verilen gelirleri kaydeden kalemler topladıkları gelirlere ilişkin belgeleri Büyük RûznâmçeKalemi'ne verirlerdi. Teşrifat, yeniçeri kalemi ve küçük rûznâmçeadı verilerin giderleri kaydeden bürolar da harcamalar konusunda ilgili evrakları Büyük RûznâmçeKalemi'ne verirlerdi. Bu sayede bütün kayıtların rûznâmçe defterlerine kaydı sağlanırdır. Osmanlı maliyesinde de rûznâmçe defterlerinin başlangıcı kaide olarak nevruz'dur(Göyünç,1990:6). Bu defterler nevruzdan başlayarak diğer nevruza olacak şekilde yıllık tutulurdu.

Rûznâmçe-i Sânî'nin mevâcib kayıtlarını tutan ve bu kayıtları taşıyan defterlerine küçük rûznâmçe defterleri denirdi.Küçük rûznâmçe defterleri yıllık olarak tutulur ve defterin başında hangi seneye ait olduğunu gösteren de bir ibare yer alırdı. Daha sonra küçük rûznâmçe ile maaş alanlar "cemâat-i ..." olarak sırasıyla verilirdi. Bu defterlere kimlerin maaş aldığına dair isimleri ve maaş alanların yevmiyeleri kaydedilirdi. Bununla birlikte, bazı defterlerde maaş alanların yevmiyeleri yazıldıktan sonra altına maaşın aylık toplamı ve isimlerin üstünde de alınan üçer aylık maaşların ne zaman ve nasıl ödendiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktaydı.

Küçük rûznâmçeden maaş alanların ölmesi, başka bir yere tayin edilmesi, zam alması, memuriyetten çıkarılması ya da herhangi bir görevlendirme ile başka bir yere gitmesi halinde bu durum tarihi de belirtilerek kişinin isminin üstüne not edilirdi.

Bu kalem ile ilgili herhangi bir cemaatten maaş alanların kaydı ise o zümrenin maaş alanlarının isimlerinden sonra yer alırdı. Maaşın dağılımı ile ilgili emirler ise, defterlerin içinde yer alırdı. 1838 yılında küçük rûznâmçecilik sona ererek görevi maliye tezkirecisine devredilmiştir.

Diğer önemli rûznâmçe timarrûznâmçeleridir. Bu defterler, Defterhâne'nin gündelik işleri ile ilgili tutulur ve timar sisteminin en önemli kaynaklarının arasında yer alır. Timarrûznâmçe defterlerinde timar alacak kişilerin berat alması için Defterhâne tarafından verilen tezkire suretleri yer alırdı. Bu defterlerin tutulmaya başlanması timar sistemi ile eş zamanlıdır. Timarrûznâmçe defterleri her ne kadar 20.yüzyılın başına kadar benzer şekillerde kullanılmışsa da, erken tarihli olanlar çok geniş alanları ve birkaç yıla ait bilgileri taşırken, timar sisteminin gelişmesi ile birlikte daha küçük bölgelere göre hazırlanmıştır. Genelde bir seneye ait eyalete bağlı sancakların tezkireleri ayrı cüzler halinde başka bir defter haline getirilmiştir. Ancak tımarlı sipahilerin sayılarının fazla olması halinde sancaklarda her yıl için ayrı defter tutulmuş ve bazen de birkaç sancağın bir yıllık tezkireleri bir defterde toplanmıştır. Bu durumda ise aynı sancağa ait cüzler numaralandırılarak cüzlerin üzerine bunlardan sonra cüz tutulması halinde belirtilir.

Defterde tutulan tımar tezkireleri kayıt altına alınırken; tımarın ait olduğu bölgeyi gösteren başlık yazılır, altına tımar sahibinin adı ve tımarın nasıl geçtiği yazılırdı. Bunun altında ise tımarın gelirini sağlayan yerlerin isimleri, hasılları ve genel yekün yer alır. Ardından tımarın verilme aşamalarına ilişkin bilgiler ve tezkirenin verilme tarihi de kaydedilir. Tezkirenin deftere kaydedilmesinden sonra asıl sureti ile deftere kaydedilen karşılaştırılarak bir hata olup olmadığı tespit edilir ve hata olmadığı sonucuna varılırsa asıl tezkire defter emininin mührüyle mühürlenir. Mühürlendiğine ilişkin olarak da tımar tezkiresi suretinin üst köşesine sağ tarafa "mühürlenmiştir" şeklinde not düşülür. Bu şerhin olmaması halinde defterde yazılı olan kayda bir değer verilmez. Ancak herhangi bir hata tespit edilir ya da şüpheli bir durumun varlığına kanaat getirilirse bu takdirde tezkire mühürlenmeyerek defterdeki kayda not düşülür. Bunu yapan katip, tımarın önceki berat tezkiresini bulur ve oraya o tımarın yeni durumunu gösteren ve önceki kaydın geçerliliğini yitirmesini sağlayan

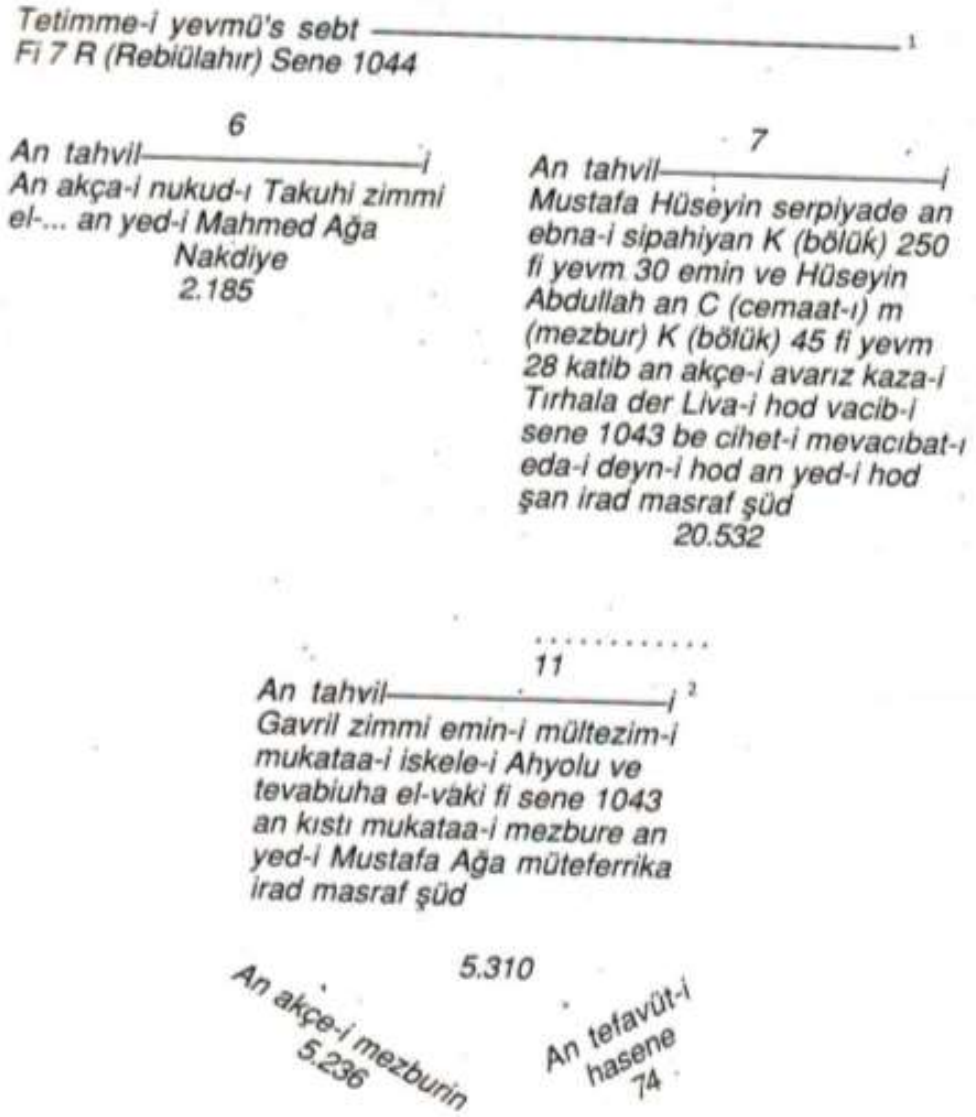
bir şerh koyar, bu işlem de “kayıt bozma” olarak adlandırılır. Bu işlemin yerine getirilmemesi halinde, bir tımarın birden çok kişiye berat edilmesi sonucu ortaya çıkabilirdi. Kaldı ki, 17.yüzyıl başlarında da bu işlemin düzgün yapılmaması bir tımarın birkaç kişiye berat edilmesi sonucunu doğrumuştu. 1585 yılından sonra usülsüzlüklerin ortaya çıkması ile birlikte tımar tezkiresini rûznâmçe defterine kaydeden kâtiplerin sayfaların kenarlarına kendi paraflarını atması kuralı konulmuştur.

Rûznâmçe türü defterlerden birisi de kazasker rûznâmçeleridir. Bu defterlerde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından yapılan kadı ve müderris tayinlerinin bilgileri yer alırdı.

Şekil 6: Hicri1044 Yılı RuznamçeDefteri 182.sayfafotokopisi

Kaynak:Y.Özerhan,M.Erkan,B.Nazlıoğlu,2013:109

Şekil 7: Hicri1044 Yılı RuznamçeDefteri 182.Sayfanın transkripsiyonu

Kaynak:Y.Özerhan,M.Erkan,B.Nazlıoğlu,2013:109

5.2.Evarece Defteri

Evarece kelimesi ayrılma, gruplara ayırma anlamına gelmektedir. Evarece defteri siyakat yazısı ile yazılmış ve bugünkü büyük defterlerin görevini gören bir defterdir. Bu defter sayesinde mali hareketlerdeki hareketlilik gözlemlenir. Evarece defterinde gelir ve giderler için ayrı ayrı bölümler bulunmaktadır. Mali hareketler de bu ayrı bölümlerde yer alır. Belli yerlerinde ödenen tutarların toplamı yer alır ve toplam düşülecek tutarların yanına da masraf anlamına gelen “maşrafahu” kelimesi yazılır.

5.3.Tevcihat Defteri

Tevcihat defterlerinin tutulmasındaki temel amaç özel harcamaların kaynağının tespit edilmesi ve hareketliliğin incelenmesidir. Örneğin ücret, malzeme, inşaat gibi konularda harcamaların karşılıkları bu defterde gösterilir. Vezir tarafından hangi harcamanın hangi gelirden karşılanacağı belirlenir ve muhasebeci de bu harcama kayıtlarını tevcihata yapar.

5.4.Tahvilat Defteri

Tahvilat defterleri merkezi hazineden gönderilen havaleleri ve kişilerin hesaplarını izlemeye yarayan defterlerdir. Bu defterler vilayetlerden gelen gelirlerin, vilayetlere ya da kişilere ödenen paraların takip edilmesinde kullanılır.

5.5.Müfredat Defteri

Müfredat defterleri eyaletlerin bir yıl içerisindeki gelir ve giderleri kaydedildiği ve izlendiği defterlerdir. Gelirler, kentlerin ve vilayetlerin gelirlerinden oluşurken giderlerin ise genel bütçeli ve ek bütçeli olması gerekmektedir. Yapılan büyün harcamalarda Yüksek Divan'ın kararı bulunmaktadır.

5.6.Defter-i Camiü'l Hesap

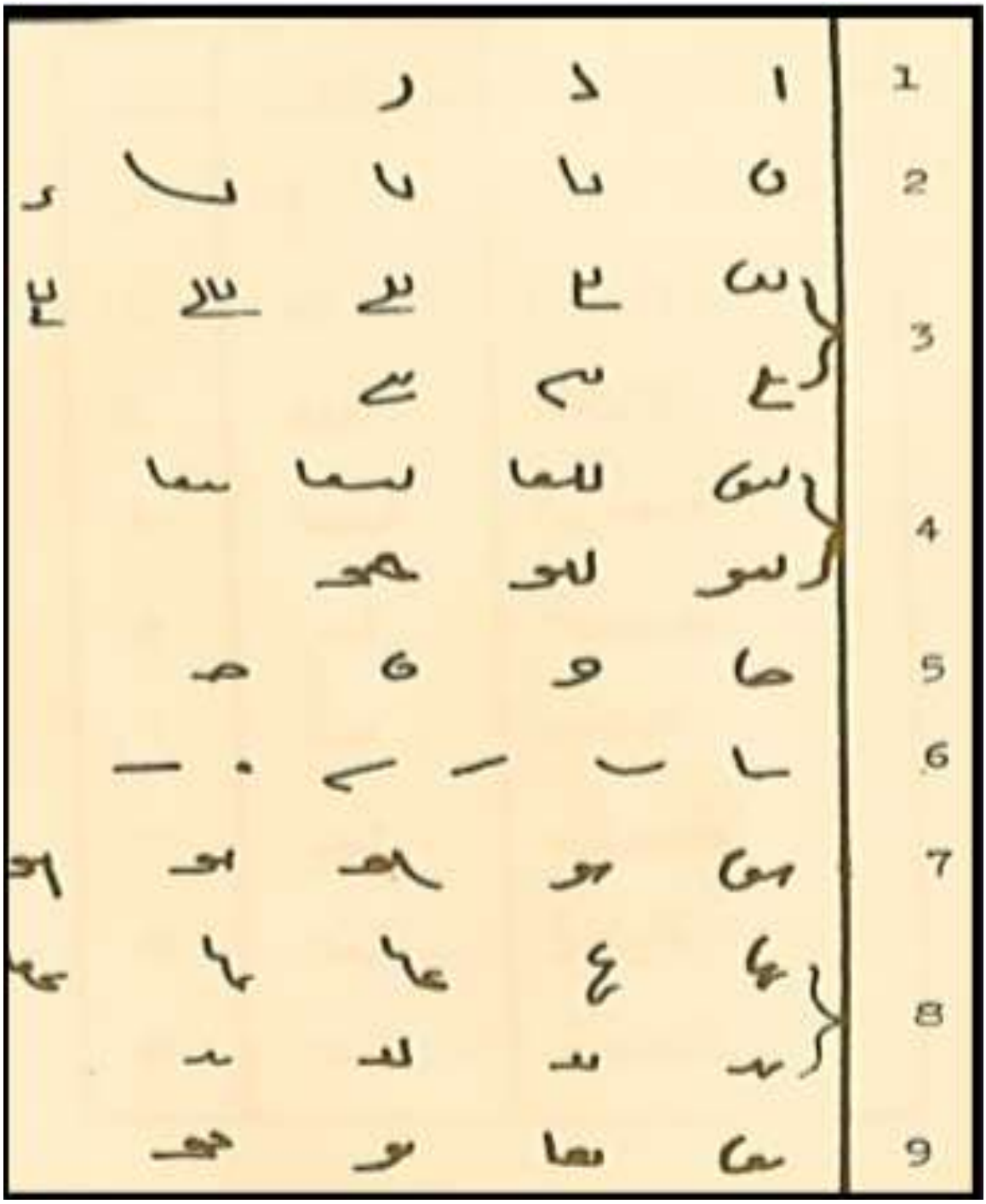
Eyalet gelirleri coğrafi bölgeler nezdinde gösterilen yıllık kesin hesap defterleridir.

5.7.Defter-i Kanun

Defter-i Kanun Vergi Tarife ve Tutarı defteri olarak da anılmaktadır. Bu defterlerin ana konusu bir vilayette konulan başta ticari vergiler ve damga vergisi olarak konulan vergiler, oranları ve miktarlarının belirtilmesidir. Ayrıca vergi memurlarının ücretleri de bu defter ile belirlenir. Defter-i Kanun-u Memlekette bir eyalette toplanacak vergilerin türü, vergileme usulü, verginin nasıl bulunacağı, ne verginin alınacağı, tahsilatı yapacak mültezime verilecek ücretler ve beklenen yıllık vergi tutarı anlatılmaktadır.

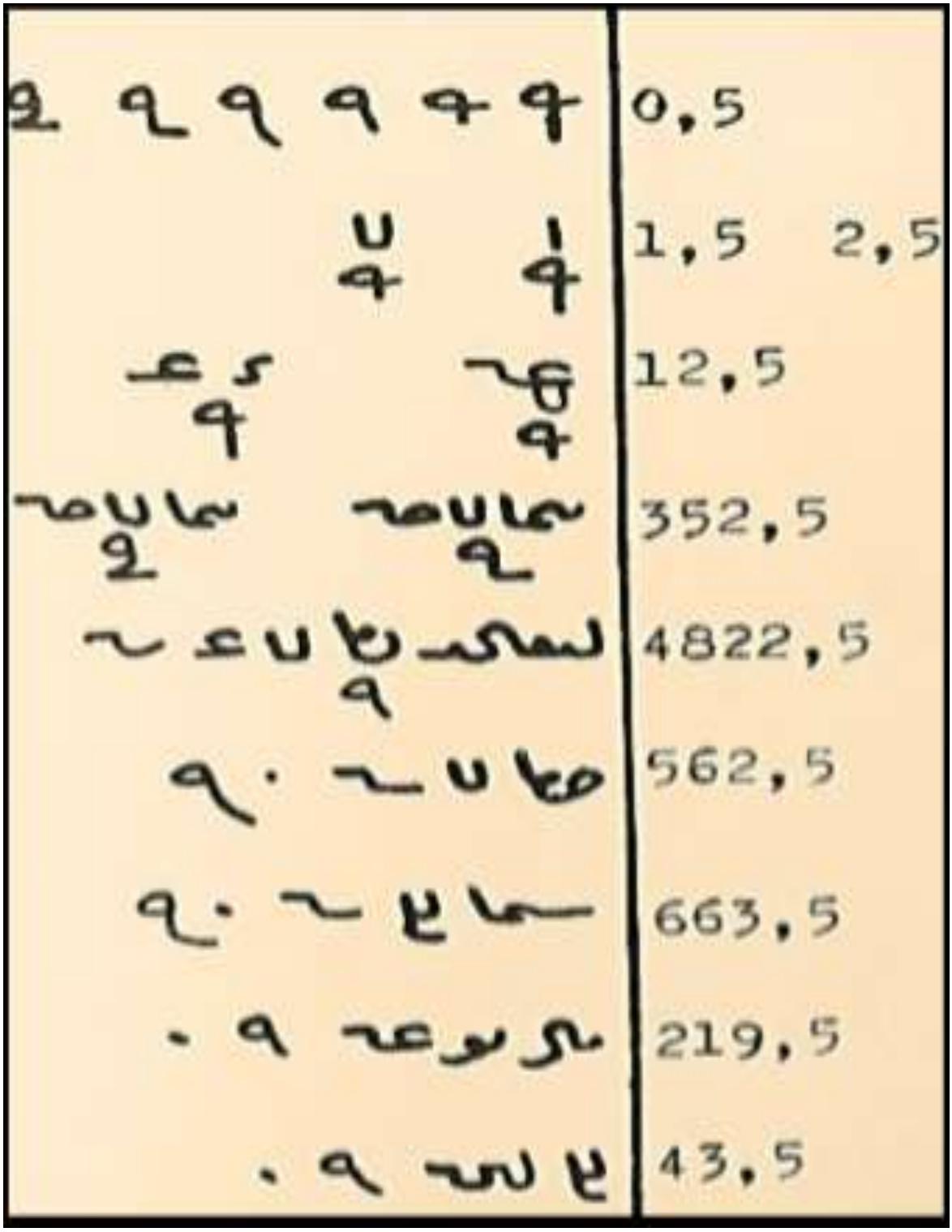
6. MERDİVEN YÖNTEMİNDE SİYAKAT YAZISI

Siyakat kelimesi Arapçada yer alan siyâk ve siyâkat kelimelerinden türetilmiştir. Siyak kelimesi köken olarak hayvanı gütme, ardından yürütme, ilerletme, takip etme, iterek sürme anlamlarına gelse de, zamanla muhasebede kullanılan bir anlam kazanmıştır. Çoğu İslam ülkesindeki muhasebe kayıtlarında kullanılan siyakat yazısı bir ilim dalı olarak anılmış ve ilm-i siyakat olarak adlandırılmıştır. Siyakat yazısı maliye, defterhane ve vakıf dairelerinde kullanmış resmi bir yazıyı ifade etmektedir. Siyakatın tarihi Irak'ta Abbasilere dayanmaktadır. Kaldı ki, Farsça ibareli muamele kayıtları ile birlikte kullanılması da bunu doğrulamaktadır. Siyakat Selçuklular'da olsa da kullanılış itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha farklı bir anlama sahip olmuştur. Bu ıslah ve tadilde de Hüsam ve Cafer Çelebiler rol oynamıştır. Malazgirt zaferi Anadolu'nun kesin olarak istilası ve Selçuklu Devleti'nin kurulması sonucunu doğurduğundan 11.yüzyılın sonlarında Divan rakamlarının anadolu'ya giriş tarihi olarak kabul edilmektedir. Siyakat yazısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi ve mali işlerde sıklıkla kullanılmıştır.

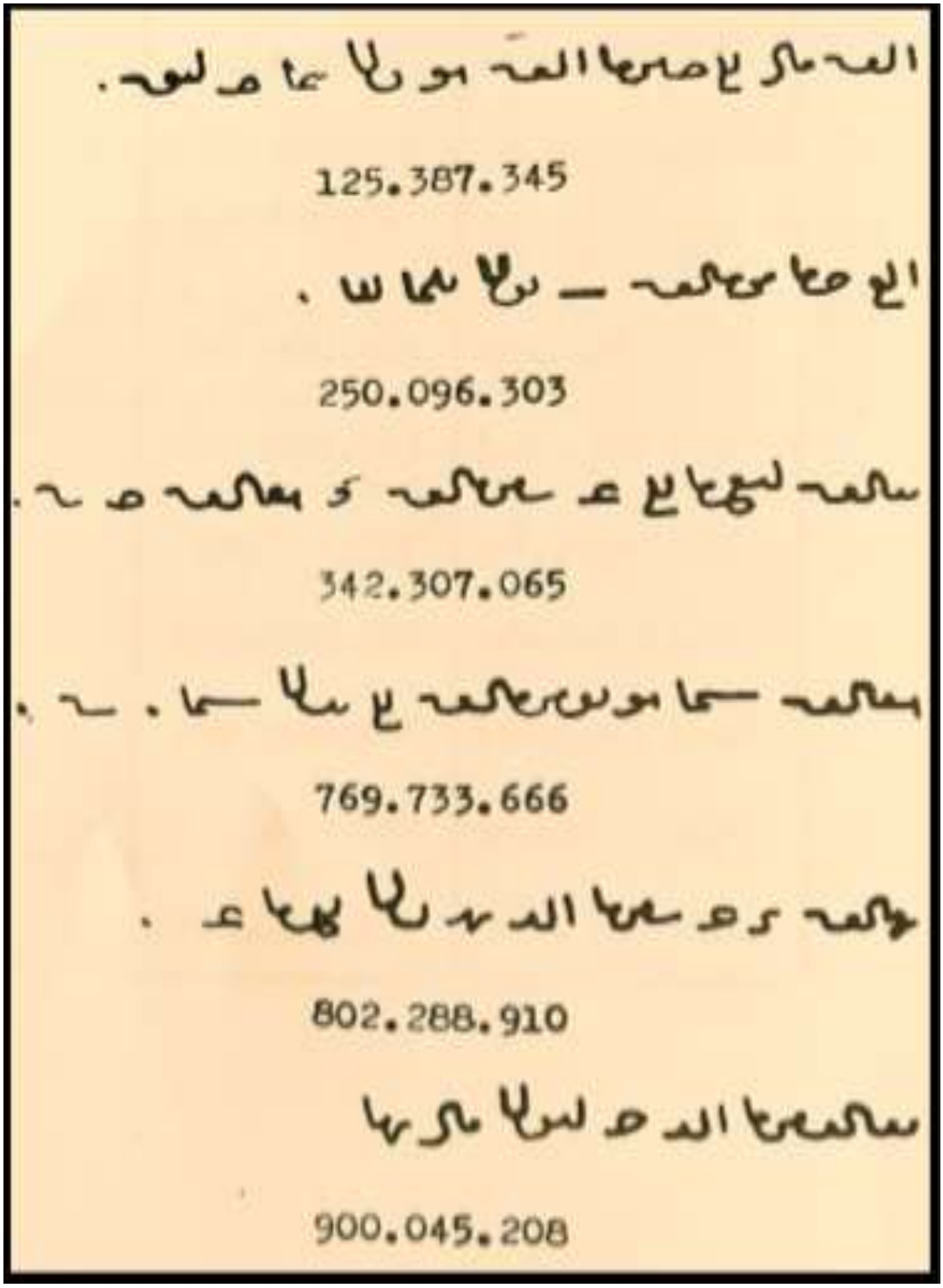
Şekil 8: Siyakat Rakamlarının Yazılış Örnekleri

Kaynak:Küçüker,2019:91

Şekil 9: Siyakat Rakamları ile Yazılmış Ondalıklı Sayı Örnekleri

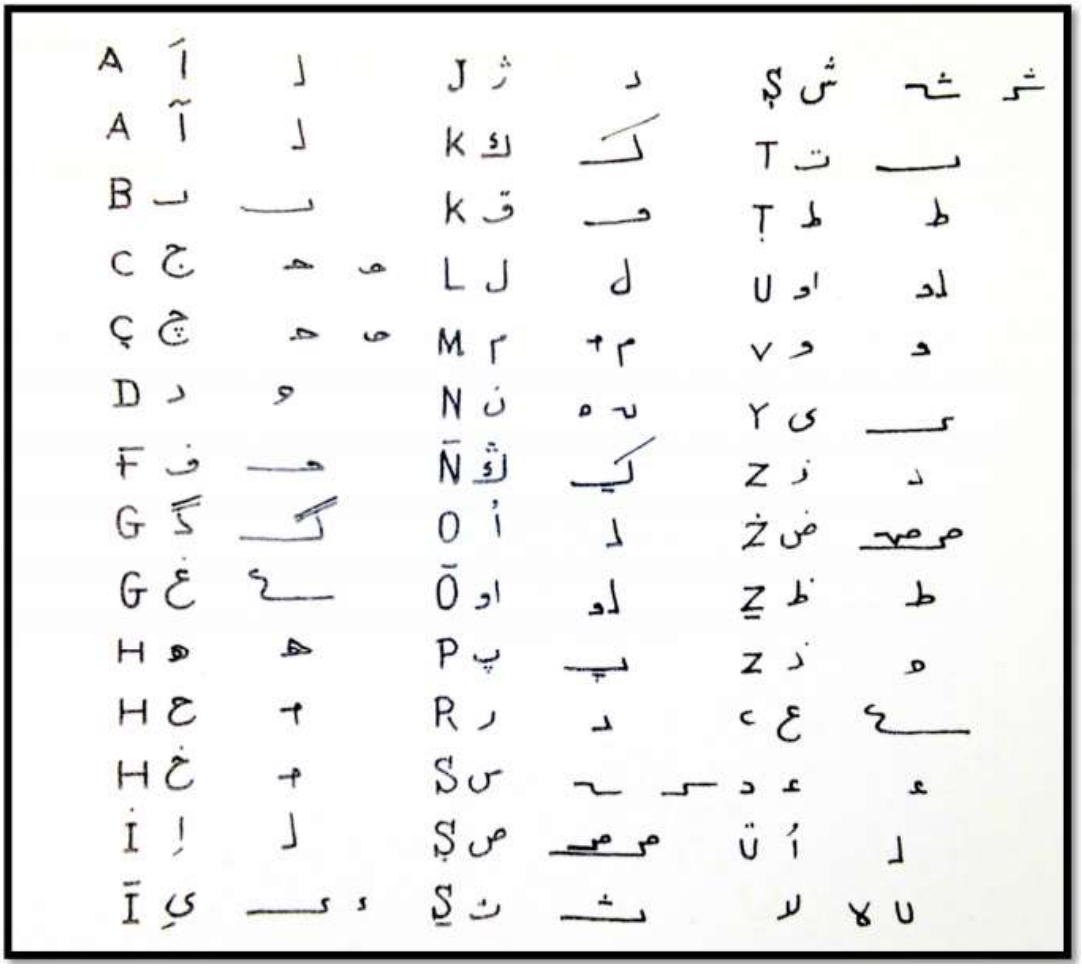
Kaynak:Küçüker,2019:91

Şekil 10: Siyakat Rakamları ile Yazılmış Dokuz Basamaklı Sayı Örnekleri

Kaynak:Küçüker,2019:93

Defterlerin ve tezkirelerin kısa olması, anlaşılması zor ve ancak bilgisi dahilinde olanlarca okunabilen özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ince, birbiriyle iç içe, noktasız ve dik olarak yazılması da az yer kaplamasını sağlar ve zamandan kazandırarak hızlı yazılır. Kolay okunabilmesiyle birlikte, eski ifadelere yer vermesi ve sadece uzmanları tarafından okunabilmesini sağlayan özelliğe sahiptir. Uzun hatlarla yazılabildiği gibi, kısa şekillerde de yazılabilmektedir.

Şekil 11: Siyakat Elifbası.

Kaynak: Kocakaya ,2014:53

Siyakatın zor okunabilen bir yazı olmasının sebepleri;

- Asıl siyakat harfleri, diğer yazılardaki harflerden farklıdır ve aynı siyakat harfleri kullanılmayarak nesih, divani ve rık'a kırması ve kufi hurdası gibi diğer yazı stillerine ait harfler yerine göre kullanılmıştır.
- Siyakatte harfler noktalı olsa da birçok yerde nokta kullanılmamıştır.
- Siyakatı yazan katibin üslubundan doğan zorluklar.
- İmla kurallarına göre ayrı yazılması gereken harfler birleşik yazılmıştır.
- Mesleki ve teknik tabirlerin fazlalığı, yazanların mesleki dili birçokrumuz ve işaretlerle zenginleştirmiş olmaları, çokça geçen kelimelerin bilmeyenler içinokunması kolay olmayan klişeler haline gelmesi.
- Siyakatte harflerin yazılış şekilleri ve harfler, kelimeler satırlar birbirine yakın, bitişik ve iç içe yazılmıştır.
- Bölgesel farklılıklar.
- Siyakat yazısında farklı karakterlerin ortaya çıkması.
- Siyakatle yazılan metinlerin ifade tarzının genellikle diğer yazılar ileyazılan metinlerden farklı oluşu, Arapça ve Farsça kelimelerin sıkça kullanılışı.

Ayrıca Defterlerde kullanılan siyakat rakamlarında başkasının değişiklikyapmasını önlemek amacıyla başlıca dört yola başvurulmuştur. Siyakat işaretleri ile rakamları yazmak, 132.460 yazılacaksa önce 132.000'i, altına da 460'ı yazmak, Sayıyı yazarken yazı ile de on üç kere on bin, iki kere bin ve dört yüz altmış şeklinde yazmak, Sayıları yazıyla yazmak olarak düzenlenmiştir.

7.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MALİYE YAPISI

Bir devletin güçlü bir teşkilat olarak devamını sağlayabilmesi için gereken unsurlardan birisi de sağlam temeller üzerine kurulmuş, iyi bir maliye sistemidir. Osmanlı İmparatorluğu kuruluş devrinden itibaren mali teşkilatlanmaya ve yapılanmaya önem vermişler, sağlam esaslar üzerine kurulu bir maliye sistemi geliştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk maliye teşkilatının I. Murad döneminde, Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Rüstem Paşalar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Sınırların genişlemesi sonucunda maliye teşkilatı da değişmiş ve gelişmiş, İmparatorluğun gelir ve giderleri ile bunların çeşitlerinde de artışlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu maliye sistemi dönemsel olarak farklılıklar taşımaktadır. Mali anlamda özgün ve diğer ülkelerdeki farklı uygulamalardan faydalanarak kısa, orta ve uzun vadeli sürekli ve geçici değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemler Klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönemdir.

7.1. Klasik Dönem

Osmanlı Dönemi'nde klasik dönem olarak kastedilen kuruluş döneminden 16.yüzyılın sonuna kadar olan dönemdir. Klasik dönemde Osmanlı ekonomik yapısı mümkün olduğu kadar devletin kontrolü altında düzenlenmek istendi(Karademir, 2018:40). Bu dönemde ortaya çıkan önemli özellik, mali yapıda tımar sisteminin hakim olması ve askeri olarak başarıların elde edilmesidir.

7.1.1. Defterdar

Defterdar, günümüzdeki maliye bakanının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karşılığıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yapılanmasında defterdarlık kurumunun tam olarak nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı hakkında bilgi bulunmamaktadır(MERT, 2020:196). Osmanlı İmparatorluğu'nda defterdar maliye teşkilatının başında yer alırken aynı zamanda siyasi bir makam olarak da önem kazanmıştır. Ayrıca defterdar, devletin en üst karar alma organı olan Divan-ı Hümayun'un da asıl üyesidir. İmparatorluğun genişlemesi ve ihtiyaçların da artması ile birlikte, defterdar sayısında artış meydana gelmiştir. Fatih dönemindeki merkezileşmeye uygun olarak kanunname ile defterdarlığa ilişkin görevler düzenlenmiştir.

Fatih kanunnamesinde yer alanlara göre;

- Padışahınsahip olduğu malın vekili, defterdardır. Defterdar, cümle malının nazırıdır ve baş defterdardan izinsiz olarak hazineye herhangi bir şey dahil edilemez.
- Hazine ve defterhane defterdarın huzurunda açılır ve kapanır.
- Defterdarlar her yıl bir kez padişaha gelir ve gider hakkında bilgi verirler ve padişaha arz için de odasına girebilirler.

Defterdarın görevleri şunlardır;

- Baş defterdar devletin maliye vekilidir,
- Mali konularda özel divan kurarak, mali davaları görür ve gerektiği takdirde padişahın yerine geçerek karar verir.
- Hazinenin hesaplarının organizasyonunu yaparak, hazineyi temsilen ödeme yapar.
- Kapıkulu ocaklarının maaşlarının gecikmeden verilmesini sağlar.
- Padişahın özel gelir kaynaklarının kontrolünü sağlar.

- Savaşta sadrazamla birlikte ve ordu defterdarı sıfatıyla savaşa katılır.

Başdefterdarın icraat ve tahsilatta, maiyetinde beş memuru bulunmaktaydı. İlki, başbâkikuludenilen devlet gelirlerinin tahsilindensorumlu olan birinci tahsil memurudur. Başbâkikulunun defterdarlıkta bir dairesi vardı ve bu dairede bâkikulu adında altmış kadar mübaşiri bulunmaktaydı. Bunlar, hazineye borçlanıp ödeme yapmayanların takibi sağlar, hapis ya da tehdit ile ödetilmesini sağlardı.Bu nedenle maliyeye borcu olanlar, başbâkikulu hapishanesinde tutulurlardı. Borçlular, bakaya defterlerinde kayıtlı olurdu.

İkincisi icra memuru, Cizye başbâkikuluydu. İcra memuru, cizye borcu olanları takip ederek iltizama verilen cizyelerin mültezimlerinden borcu devam edenlerin tespitini sağlardı.

Defterdarın üçüncü memuru, tahsilat ve tediyata nezaret eden "veznedarbaşı"dır. Veznedarbaşının emrinde dört veznedar bulunmakta olup, görevleri, paranın ayarını muayene etmek, altın ve gümüşleri tartmaktı.

Sergi nazırı ve sergi halifesi başdefterdarın emrinde yer alan memurlardan diğerleridir. İkisi de hazine işlemlerinin kaydını ve defterini tutardı.

7.1.2.Hazine

Hazine, kelime anlamı itibariyle, para ya da değerli eşyaların saklanmasına tahsis edilmiş yer, sandık veya depodur. İmparatorluğun ifadesinde ise hazine kelimesi daha geniş bir anlamı ifade etmekteydi. İmparatorluğun hazinesi ile kast edilen, imparatorluğun devamlılığını sağlayacak her çeşit para ve kıymetli eşyanın toplandığı, yönetim sınırları içinden elde edilen tüm gelirlerin saklandığı ve imparatorluğun yaptığı her çeşit masrafın karşılandığı kurumdur.

7.1.2.1.İç Hazine

İç hazine saray hazinesi ve Enderun hazinesi olarak da adlandırılırdı ve hazine vekilinin sorumluluğu altındaydı. Yıl sonlarında dış hazinede kalan fazla meblağ iç hazineye dahil edilirdi ve kısmen de olsa dış hazinede ödeme zorluğu olduğunda vezir-i azamın arzı ile iç hazineden ödünç alınırdı. İç hazineden alınan ödünç para iki kazasker ile birlikte, vezir-i azam ve başdefterdar tarafından mühürlenen senet ile çıkarılırdı. Ancak iç hazineden dış hazineye verilen bu borçların savaş maliyetlerinden kaynaklı olarak çoğunlukla ödenmediği görülmekteydi. Bu nedenle dış hazinenin yaşadığı borçlanma iç hazineyi de olumsuz olarak etkilerdi. Nitekim 18.yüzyıla gelindiğinde iç hazine de boşalmıştır. Padişahın özel hazinesi olan iç hazinenin gelirleri şu kalemlerden oluşmaktaydı;

- Her ay Divan-ı Hümayun"dan verilen 50 000 kâmil akçe,
- Padişah haslarıyla malikanelerin gelirleri,
- Haremeyn Mekke-Medine evkafı gelir fazlası,
- İstanbul ve Edirne bostancıbaşılarının has bahçeler mahsulatından topladıkları hasılat,
- Darphane faizleri,
- Muhallefat ve müsadere gelirleri,
- Mısır irsaliyesi,
- Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının gelirleri.

Bu gelirler genellikle; Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve hediyelere, fitrelere, belirli sebeplerle verilen ihsan, sadaka ve bahşişlere, harem aylıklarına ve yabancı hükümdarlara hediye almak için kullanılırdı.

7.1.2.2.Dış Hazine

Dış hazine İmparatorluğun tahsil ettiği Şer'i ve örfi vergilerden meydana gelmiştir. Maliye hazinesi başlarda sarayda Bab-ı Hümayun'un sağında yer alırken, zaman içerisinde Dıvan-ı Hümayun'a taşınmıştır. Divan-ı Hümayun'da toplantı yapılan zamanlarda açılan hazine, toplantıdan sonra sadrazamn tarafından mühürlenirdi.

Dış hazineden defterdar ve sadrazam sorumluydu. Veznedar başı tarafından hazineye girecek gelirler, veznedarlar, ruznamçeciler, sergi nazırı, sergi katibi ve çadır mehterbaşıları huzurunda teslim alınırdı. Sergi katibi tarafından gelir ve masraflar segi pusulalarına yazıldıktan sonra teslimatı yapan kişi de ruznamçeden pusulasını alırdır. Gün sonunda gelir ve giderin kontrolü yapılarak veznedarbaşının elindeki miktar ile pusula karşılaştırılır ve cari masraflar için veznedarbaşına dört ya da beş kese bırakılarak geriye kalanı hazineye konulduktan sonra mühürlenirdi. Dış hazineden ödeme yapılırken belirli bir usül takip edilir ve usülde bir eksiklik meydana geldiğinde ödeme yapılmazdı. Ödeme yapılacak para nereye ödenecekse, defterdarın imzasından sonra sadrazama sunulur ve sadrazam tarafından pençe denilen buyruldu yazılırdı. Sergi halifesi olan veznedar tarafından para ödenmeden önce de buyruldunun üzerine sadrazam tarafından sahh işareti konulurdu. Bu aşamalara ek olarak 18.yüzyılda ödemenin hangi gelirden yapılacağı da belirtilmeye başlanmıştır.

7.1.2.3.Darphane Hazinesi

18. Yüzyılın ikinci yarısında Darphanenin yapısında bazı değişiklikler meydana gelmiş ve Darphane, dış hazine yedeği olarakta kullanılmıştır.Bu dönemde Haremeyn mukataalarının yönetiminin bozulması ile birlikte bunlar malike sistemi içerisinde yer almaya başlamıştı. 1758 yılından itibaren de satış, iltizam gibi işlemlerin defterdara verilmesi birlikte mukataalar darphane tarafından yönetilmeye

başlanmıştır. Ancak yalnızca muaccele denilen satış bedelleri Darphane hazinesine girmiş ve her sene mal adıyla ödenen miktarlar vakıfların ihtiyaçları için Haremeyn hazinesine ayrılmıştır.

7.1.2.4. Zahire Hazinesi

1793 yılında Zahire Nezareti'nin kurulması ile birlikte Zahire hazinesi oluşturulmuştur. Zahire hazinesinin oluşturulduğu dönemde hesapların yapılması ile paranın işletilmesi dış hazineye ait olması koşuluyla, zahire almak için, Darphaneden zahire sermayesi adıyla bir fon oluşturulmuş ve bu fon zahire hazinesine dönüştürülmüştür. III. Selim‟in öldürülmesi sonucunda Zahire hazinesi ortadan kaldırılmıştır.

7.1.2.5. İrad-ı Cedid Hazinesi

III. Selim döneminde mali düzende meydana gelen değişiklikler sonucunda İrad-ı Cedid Hazinesi ortaya çıkmıştır. Asıl kuruluş amacı ise, yeni kurulan ordunun ve savunma alanının ihtiyaçlarını karşılamaktır. İrad-ı Cedid Hazinesi'nin gelirleri genel olarak dış hazine tarafından kontrol edilen bazı miri arazilerle darphane tarafından kontrol edilen Haremeyn mukataaları ve tımarlardan elde edilen gelirler ile humbaracı tımarlarından elde edilen gelirlerdir. Özellikle savaş giderlerinin artması ve gelirlerin istenilen düzeyde artmaması Osmanlı Mali Sistemindeki reform gereksinimini de artırmıştı(Yardımcı, Ayvaz 2017:254). İrad-ı Cedid Hazinesi III. Selim‟in tahttan indirilip öldürülmesiyle sona ermiştir.

7.1.2.6. Mansure Hazinesi

Mansurehazines 1827 yılında II. Mahmud döneminde oluşturulmuştur. Kuruluşundaki asıl neden; Yeniçeri Ocağı'nın işlevine son verilmesiyle birlikte yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun artan masraflarının karşılanmasıdır. Tanzimat Dönemi'nde devlet yapısında meydana gelen değişiklikler hazinenin de değişmesinde rol oynamış ve bu dönemde Maliye nezareti kurularak Maliye Hazinesi oluşturulmuştur.

7.1.2.7. Tersane-i Amire Hazinesi

1793 yılından önce tersanenin ihtiyaçları Hazine-i Amire tarafından karşılanırken; İran-Cedid kurulduktan sonra tersane ihtiyaçlarının karşılanması görevi hazineye devredilmiştir. Ancak zamanla tersanelerin masrafları artmış ve ayrı bir yapılanmanın oluşması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da 1805 yılında Tersane Hazinesi kurulmuştur. Tersane hazinesinin gelirleri genel olarak bazı vakıf mallarına yapılan zamlar ve artan ipek mizan resmi iken; asıl giderleri gemi yapım ve onarımı ile tersane personelinin harcamalarından oluşmuştur. Tersane hazinesi bu şekilde bir süre istikrarlı devam etmişse de 1822 yılında zayıflamış ve Mansure Hazinesi kurularak buraya bağlanmıştır.

7.1.3.Bütçe

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütçe İslami esaslara dayanmaktadır. Osmanlıda bütçe hakkı, padişah tarafından kullanılmıştır(Yeşilyurt, Cural, 2016:161). Yıl sonu itibariyle gelir-gider hesaplarının gösteren bir cetvel düzenlenir, hazineye giren meblağın ne kadarının harcandığını kayıt edilirdi(Karta, 2018:404). Bütçede tahsis ilkesi çerçevesinde gelirlerin nereden sağlanacağı ve nerelere harcanacağı belirli durumdadır. Tahsis ilkesi, İslam devletlerinin kamu gelir ve harcamalarıyla ilgili

olarak uymaya çalıştıkları ilkelerin başında gelmektedir. Bunun doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndabütçedeki açık veya fazlalıklar hoş karşılanmamıştır. Çünkü açık, mali kaynakların yetersizliğini gösterirken, fazla da halkın ödeme takatinin ve refahın azaldığını gösterir. İlke bunların dışındaki denklik ilkesidir.

Diğer ilke ise, harcamaların aynı yıldaki gelirlerden karşılanmasıydı. Devlet ertelenmiş ödemelere, savaş dolayısıyla geçmiş yıllarda yapılmak zorunda kalınan harcamalara gelecek yıllarda elde edilecek gelirden tahsis yaparak gelecek yılların gelirlerini ipotek alınmasına karşıydı. Bu nedenle beklenmedik gelirleri İmparatorluğun, normal hazine gelirleri ile değil, bir kaynak yaratma suretiyle ödemeyi tercih ederdi. Defterdarlık hem bütçeyi hazırlar hem de İmparatorluğun hesap ve kayıtlarını saklardı. Merkezi bütçenin yanında eyalet ve vakıfların bütçeleri de, merkezi bütçeden bunlara aktarılan gelirler bir olarak hesaplanırdı. Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik hayatın en önemli bileşenidir(Arslanboğa,2018:552). Eyalet ve vakıfların giderleri kendi gelirlerinden karşılanmakta ve herhangi bir gelir fazlası oluşması durumunda da fazla kısmı merkeze gönderirlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütçeler genel olarak kesin hesap niteliği taşımaktaydı. Bunun en önemli nedeni ise; bütçelerinin tahminlerden ziyade önceki yıla ilişkin kesin gelir ve gider rakamlarından oluşmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ilk bütçenin 1846 -47 yıllarında oluştuğu görülmektedir. Nitekim bu bütçede gelirler toplanmakta ve giderler yapılmadan önce onay veren ve sonraki yıla dair gelir ve gider ödenekleri yer almaktaydı. Bütçenin tamamlanması ile birlikte defterdar bütçe cetvelini divanda padişaha sunardı(Siyerekli,2002:103). Bütçeler her sene Mart ve diğer senenin Şubat sonunda olmak üzere senelik düzenlenmekteydi.

7.1.3.1.Bütçe Giderleri

Osmanlı İmparatorluğu bütçeleri devletin tımar ve vakıf sisteminin dışındaki nakdî harcamaları kayıt altına alır. Bunların bazıları mahsup ile yapılırken bazıları da

hazineden yapılan nakit çıkışlarıdır. Mahsup hazineye girmeden önce belli bir harcama konusuna ayrılan gelirlerdir. Tahsis ilkesi İmparatorluğun harcama politikasının temelinde yer aldığı için mahsuplar bütçe bakımından önemlidir. Ayrıca giderlerin gelirlerden karşılanması da amaçlanmaktadır. Beklenilmeyen giderler için ileriki yılların gelirlerinden kaynak ayrılmasının dışında, yeni bir kaynak oluşturularak ödeme imkanı araştırılırdı. Bütçenin en büyük harcama kalemi ulufe ya da mevacib adı verilerin harcamalardır. Bu giderler; merkezi ordu ve İmparatorluk görevlilerine üçer aylık periyodlarla yapılan maaş harcamalarıdır. Ayrıca, padişahın tahta yeni çıkmasının ardından askere senelik olarak mevâcib tutarında cülus bahşişleri dağıtılırdı. 17.yüzyıldan sonra yenilgiler yaşanması İmparatorluğun savaş ve tazminat gibi yeni giderlerini doğurmuştur. Bu giderleri karşılamak için İmparatorluğun iç borçlanma yoluna gitmiştir.

7.1.3.2.Bütçe Gelirleri

Bütçede yer alan gelirler genellikle; mukataa, cizye ve avarız gelirleridir. Bunlardan mukataalar devlet işletmeleri, devletin gelir payının tahsil edilmesi, inhisar hale gelen bir kuruluşun işletme hakkı ya da üretilen malı satın alma tekeli oluşturma gibi nitelikler taşıyabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gelir kaynaklarından birisi İslam ülkelerinde Müslüman olmayan erkeklerden alınan cizyedir.

Ancak rahip olanlar, ergin olmayan çocuklar ve devlet kademesinde görev alan aileler ile iş yapamayanlarda cizye alınmamaktadır. Mısır, Bağdat, Basra gibi eyaletlerin belirlenmiş cizyeleri de irsaliyelerin içinde yer alırdır. Cizye gelirlerinin çoğu Rumeli'den sağlanırdı. Cizye dışında bir diğer gelir kaynağı ise olağandışı vergi olarak da adlandırılan avarızdı. Avarız vergileri önceleri savaş masraflarının karşılanması için konulmuşsa da; 17.yüzyıldan sonra olağan bir vergi niteliği kazanmıştır. Avarız herkesten alınmaz; askeri, dini, mali hizmetlerde bulunanlar ile çalışamaz durumda olanlar avarız ödemezdi. Ayrıca, derbent teşkilatında yer alan köyler, köprüleri ve su yollarını koruyan ve onaranlar, menzillere tuzlalara ve maden ocaklarına işçi ve çeşitli girdileri sağlamak zorunda olanlar da avarız ödemezdi.

Yıllar	Avârız	Yüzdesi
1691-92	186.089.213	% 19.8
1692-93	188.140.380	% 18.8
1693-94	187.852.035	% 20.1
1698-99	180.310.170	% 14.3
1700-01	140.306.495	% 12.01
1706-07	137.684.475	% 11
1710-11	146.930.040	% 11.2
1746-47	146.104.740	% 9.4
1748	156.554.580	% 9.4

Şekil 12: Avârız gelirlerinin akçe olarak yıllara göre dağılımı.

Kaynak:Y.Halaçoğlu,1991:57

7.1.4.Tımar

Osmanlı İmparatorluğu maliyesinin bir sac ayağını da tımar sistemi oluşturmaktadır(İpteş, Üzümcü 2016:706). Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımdan sağlanacak olan gelirin önemli bir bölümü tımar kesiminde belli başlı gider alanlarına ayrılmaktadır. Bu bağlamda İmparatorluğun ziraatten alacağı vergi doğrudan çoğu asker olan tımar sahiplerine bırakılıyordu. Osmanlı devleti tımar sistemi bir içtimai müessese olmaktan ziyade bu devletin idare tekniğinin tarihî icaplarındandır (Üçok, C. 1944). Defterdarlık tarafından tımarlı eyaletlerin geliri yönetilmekteydi. Tımar sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve üretim yönetimi, sipahilerin oluşturularak isteklerin karşılanması şeklinde askeri yönetimi, vergilerin sipahilerce ayni olarak alınması ve gerekli olduğunda ayni vergilerin nakit hale getirilerek yerelde toplanması ve kullanılması sonucu merkeze ayni ve nakdi gelir transferinin az olmasının sağlanması konusunda mali yönetimi ve yine sipahiler tarafından yerelde gelirler ve güvenlikaçısından idari işlemlerin yönetimini yapması açısındanoldukça önemlidir. Tımar olmayan eyaletlerde toplanan gelirlerden

askerler ve memurların maaşları ödenir ve ardından geriye kalan miktar merkeze gönderilirdi. Tımar sahiplerinin toprak üzerindeki tasarruf hakları sınırsız değildi. Bu anlamda tımar sahipleri tımar ve zeametlerini satamazlar, dağıtamazlar ve vakıflara özgüleyemezlerdir. Bunların esas sahibi devlet olduğundan tımar sahiplerinin ölmesi durumunda oğulları hükümdar tarafından berat almak zorundadır. Tımar sahipleri ayrıca ceza hukuku anlamında da çeşitli yetkilere sahipti. Bu anlamda suçluları takip ederek yakalamaları mümkün olsa da, kadının kararı olmadan onlara para cezası da dahil olmak üzere herhangi bir ceza uygulamaları mümkün değildi. Esasında tımar sahiplerinin bu anlamdaki görevlerinin tımar bölgesinde kendi üzerlerinde olan köylerin şahıslarını ve haklarını korumak ile sefera çağrıldıklarında imparatorluk ordusuna katılmaktı. Tımar sahiplerinin üst kademelerinde yer alanlar da kendi kontrol bölgelerindeki güvenliğin sağlanmasından sorumluydular ve alt kademelerde kesilen para cezalarının gelirlerini paylaşırlardı. Bu da en nihayetinde anlaşmazlıkların çıkmasına ve yeni uygulamaların gelişmesine neden olurdu. Tımar sisteminin içerisinde bulunan yüksek rütbeli İmparatorluk görevlileri ise, kendilerine ait olan yerlerde sürekli oturmuyor, tarıma ve mal üretimine dahil olmuyorlardı. Tımar sistemi, onların çıkarlarını topraktan ziyadekalıcı olmaksızın toprağın gelirine bağlamalarını zorunlu kılıyordu. Toprağını terk eden köylüler iskan kanunu gereğince tımar sahipleri tarafından yakalanarak topraklarına yerleştirilirdi. Sipahi, toprağını terk eden reayadan on yılı geçmemiş olanları yerleştikleri yerden kaldırarak eski yerlerine iskan ederdi. Ayrıca arazilerini bırakıp gittikleri ve boş bıraktıkları için de çiftbozan adı verilen bir vergi alırdı. Sipahi ile köylü arasında anlaşmazlıklar çıktığında da direkt sipahi lehine hareket edilmez, kanunlar esas alınırdı. Örneğin Bozok Kanunnamesi'ne göre, haklı olmadan sipahiye el kaldıran raiyetten on altın alınırdı, buna karşın raiyyeti inciten sipahi dövüldüğü zaman reayadan ceza alınmaması ve bir sipahinin emir olmaksızın köylüdan ulak beygiri isteyerek davar boğazlatmasıyla dövülmesi durumunda dövenin suç olmaması gibi maddelerin olması, ilişkileri yansıtmaktadır. Tımar çeşitleri;

Hademe Tımarı; sınırdaki camilerin imamed be hitabette hizmet veren kişilere yöneltilirdi. Saraya özgü olarak sümbül soğanı yetiştiren, şahin ve çakır kuşlarını temin eden kişilere hademe tımarı verilirdi. Bu kişiler aslen asker olmasalarda, sınırlarda yer almalarından dolayı askerlikle ilgilidir. Ayrıca sınırlardaki

bazı görevlere de bu tür tımarlar verilirdi. Bu tımarlara da hizmet tımarları adı verilmiştir.

Eşkinci Tımarı ;sefer olduğunda alay beylerinin yönetiminde sefere gitmek zorunda olan sipahilerin tasarrufunda bulunan dirliklerdir. Eşkinci tımarlarına mülk tımarı da denilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ordunun eyalet askeri kısmına karşılık gelen eşkinci tımarları, sayı olarak ve görev itibariyle tımarlar arasında önemli bir yere sahiptir.

Mustahfız Tımarı; Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan kaleleri korumakla görevlendirilmiş sipahilere verilen tımarlardır. Kalelerde bulunan kumandanlar dizdar, kumandan yardımcıları kethüda ve askerler de kale erenleri olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar gedik olarak adlandırılan icmalli tımar tasarruf ederlerdi.

Sepet Tımarı; sahiplerinin mirasçı bırakmaksızın ölmüş ya da malül hale gelmiş ve sahipsiz kalmış, geliri de az olan tımarlardır. Bu tımarlar sonradan devlet ricali ve sancak beylerine yemeklik olarak bırakılmıştır.

Münavebe Tımarı; buna kar-ı be-nevbet tımar da denilirdi. Icmal defterinde kayıtlı olanlara göre tasarruf saklanır ve savaş zamanında da nöbetleşe olarak sefere bizzat kendileri giderlerdi. Tımar sahibi vefat ettiğinde arazi oğluna kalır, oğlu yoksa ya da tımarı istemezse başkasına verilir, babadan kalmışsa da kardeşe de verilebilirdi.

Mensuhat Tımarı; ihtiyaç olduğunda, hizmet karşılığı olmak ve tevcih olmak şartıyla idare ve kaydedilmiş tımarlara denilmektedir. Mensuhat tımarları yüksek bir miktara ulaştığında Derya kelmi namı ile teşkil edilen kaleme aktarılmış, levent teşkilatında onlara tevcih olmuştur. Hizmete gitmediklerinde karşılığında bedel öderlerdi.

7.1.5.İltizam

Tımar sisteminde gelirler yerinde ve ayni olarak toplanırken, bu sistemden vazgeçilerek nakit olarak toplanması ve merkezi hazineye girerek buradan ödemelerin yapılması gerektiği kabul edilmiş ve tımar sisteminden iltizam sistemine geçiş yapılmıştır. Tımar sisteminde vergilerin sipahiler tarafından tarımsal üretimin her aşamasında toplanması esasken, defterdarlık ve personel miktarı bunun için yetersiz olduğundan ve imparatorluğun nakite ihtiyacı olduğundan iltizam sistemi benimsenmiş ve bu sayede imparatorluğun gelirlerini taşrada yer alan güçlü unsurlarla paylaşma yolu tercih edilmiştir. Osmanli İmparatorluğu'ndaki vergi sistemi kollektif bir sistemdi. Kollektif sistem, belirli bir alanda toplanacak vergilerin çeşidinin ve miktarının merkez tarafından tespit edilmesidir. Bu sayede tımar sistemine dahil olmayan coğrafi bölgeler ile tımarları kaldırılan bölgelerdeki vergiler de belirlenmiş ve buradaki vergilerin toplanmasında ihale ile mültezimler görevlendirilmiştir.

Amasya	Erzurum	Niksar
Anadolu	Gümüşhane	Of
Arapkir	Haleb-Musul	Ovacık-Kınık
Artukabad	Halep	Sis-Kınık
Ayntab	Hatunsaray	Sivas
Bozulus	İçil	Siverek
Burdur	İstanbul	Sürmene
Canik-Merzifon	Karaman	Tokad
Çemişgezek	Kayseri	Trabzon
Çorum	Kazabad	Zulkadriye
Danişmendlü	Keskin	
Diyarbekir	Kınık	
Edirne	Koçhisar	
Elbasan	Ladik	
Ergani	Maraş	

Şekil 13:1656-1658 Arasında Toplu Peşin Satış Bölgeleri

Kaynak:R.D.Özbay,2009:2122

Vergi Çeşidi	Senelik Bedel	Peşin	Karşılama Oranı %
Has Vergileri	2685165	2629618	97,93
Memleha	404310	277691	68,68
Cizye	6901209	5654605	81,94
Cizye ve Diğerleri	2822729	1902570	67,40
Aşiret Vergileri	9545804	6304107	66,04
Kahve ve Duhan	576500	557393	96,69
Çeltük-i Enhar	194700	194700	100,00
Diğer: Harir-Kapan	774900	299800	38,69
Bedel-i Lağımciyan	339200	314000	92,57
Zirai Vergiler	5921920	4319071	72,93
Sırmahane	779000	773560	99,30
Köy Vergileri	239000	216230	90,47
Toplam	31184437	23443345	75,18

Şekil 14: Senelik Toplu Peşin Mukataa Satışı, Malları ve Muacceleleri: 1656-1658 Akçe olarak

Kaynak:R.D.Özbay,2009:2123

7.1.6.Malikâne

Malikâne düzeni sonucunda meydana gelen en önemli yenilik, Osmanlı İmparatorluğu vergi gelirlerini garanti edilerek daha uzun süreli borçlanabilmesi olmuştur. Bu açıdan malikâne sistemi ilk aşamada bütçe açıklarının kapatılması için hazineye acil ve büyük miktarda fon sağlamıştır(Alper, Anbar,2010-33). İltizamların kayd-ı hayat şartıyla yani ömür boyu verilmesi ile Malikâne sistemi ortaya çıkmıştır. 17. Yüzyılın sonlarından itibaren, maliyenin nakit ihtiyacı daha da artmış ve bunun sonucu olarak iltizamlar malikane haline getirilmeye başlanmıştır.Malikâne sisteminde mukataa gelirleri birer peşin ve her yıl ödenecek taksitler karşılığında özel kesime satılmıştır.Malikâne sistemini, dünya konjektürüne uygun olarak nakdi ekonominin yeni şartlarına intibak ettirilmiş bir çeşit tımar sisteminin ihyası olarak tanımlayabiliriz. Bu sistem, ömür boyunca tasarrufu olunacak vergi kaynağının, verimlilik ile gelecek yıllarda elde edilecek olan vergi miktarı ilişkisi sebebiyle tımar sistemine, aynı vergi kaynağından her yıl hazineye ödenecek olan nakdi tutarlar nedeniyle de iltizam sistemine benzemektedir. Bu sistem ile İmparatorluk sadece gelecek yılların vergilerini garanti altına almak ile kalmıyor yeni bir gelir kalemi de üretmiş oluyordu.

Akşehir Sancağı	Hınıs Sancağı	Maraş Eyaleti
Amasya Sancağı	Hüdavendigar Sancağı	Menteşe Sancağı
Ankara Sancağı	İspir Sancağı	Niğbolu Sancağı
Arabgir Sancağı	İstanbul	Niğde Sancağı
Avlonya Sancağı	İzmir	Niksar
Aydın Muhassıllığı	İzvornik Sancağı	Ohri Sancağı
Biga Sancağı	Karahisar-ı Sahib Sancağı	Pasin Sancağı
Bolu Sancağı	Karahisar-ı Şarki Sancağı	Paşa (Edirne) Sancağı
Çemişgezek Sancağı	Karaman	Rodos Adası
Çorum	Karesi Sancağı	Rusçuk Voyvodalığı
Çirmen Sancağı	Karlıili Sancağı	Sakız Adası
Dimosat-ı Ayntab	Kastamonu Sancağı	Saruhan Sancağı
Divriği Sancağı	Kayseriyye Sancağı	Selanik Sancağı
Diyarbakır Voyvodalığı	Kazabad	Sığla Sancağı
Edirne	Kemah ve Kelkid	Silistire Sancağı
Eğriboz Sancağı	Kengırı Sancağı	Siverek Sancağı
Ergani	Keskin	Teke Sancağı
Filibe Nezareti	Kocaili Sancağı	Tırhala Sancağı
Gelibolu Sancağı	Konya Sancağı	Tokat Voyvodalığı
Halep Muhassıllığı	Köstendil Sancağı	Vize Sancağı
Hamid Sancağı	Kütahya Sancağı	Yanya Sancağı
Harpurt Sancağı	Malatya Voyvodalığı	

Şekil 15: 1695-1697 Arasında Malikane Satılan Bölgeler

Kaynak:R.D.Özbay,2009:2122

Seneler	**Malikane Senelik Mal Toplamı**	**Muaccele Toplamı**	**Karşılama Oranı %**	**Malikane Sayısı**
1106/1695 (7 ay)	20.114.017	18.563.240	92,29 %	261
1107/1695-96 (9 ay)	9.431.341	10.282.110	109,02 %	243
1108/1696-97 (12 ay)	46.475.546	36.307.680	78,12 %	593
1109/1697 (5 ay)	345.158	237.960	68,94 %	16
Toplam	76.366.062	65.390.990	85,62 %	1113

Şekil 16: Senelik Malikane Satışları, Senelik Mal ve Muacceleleri: 1106-1109/1695-1697 (Akçe)

Kaynak:R.D.Özbay,2009:2123

7.2.Tanzimat Sonrası Dönem

18.yüzyılın ikinci döneminde askeri yenilgiler atmış ve toprak kayıpları yaşanmıştır. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, mali ve idari alanlarda merkezi bir yapıya kavuşması zorunluluğunu doğurmuştur. Tanzimat'la çağdaşlama çabaları toplumsal kurumların yenilenmesine yavaş da olsa imkan vermeye başlamıştı(Karataş, Yücel, Adiloğlu 2018:74). Bu anlamda Tanzimat Dönemi'nin önemli yanı, İmparatorluğun siyasi ve mali açıdan güçlenmesi için gösterilen uğraşların en üst seviyede olduğu bir dönem olmasıdır. Merkezileşme bakımından bu dönemde özellik arz eden husus, Tanzimat reformlarının bürokratik kadrolar ve hariciyeden gelen devlet adamları tarafından yerine getirilmesidir. Tanzimat reformları temelde Avrupa devletlerindeki uygulamaya benzer bir nitelik taşımakla birlikte, imparatorluk bürokrasisi şubelere ayrılmış, memurlara maaş vermek ve hazinenin gelir ve giderlerini bir elden yapıp mali kontrolü sağlanmıştır. Tanzimat döneminde merkezileşme kapsamında getirilen en önemli yenilik, meclislerin kurulmasıdır. Tanzimat döneminde gelişen kurullar tarafından karar verme, görev ayrımına da olanak sağlamıştır.

7.2.1.Meclis-i Muhasebe-i Maliye

Maliye nazırı Hacı Saip Paşa tarafından 1840 yılında, mali işlerin detaylı şekilde görüşülebilmesi için Meclis-i Muhasebe-i Maliye kurulmuştur. Meclisin asıl görevi, vergi ve hazineye ilişkin konularla Tanzimat ile gelen düzenlemelerin uygulanmadığı yerlerin muhasebeleri ile tüccarlar arasındaki uyuşmazlıklarla bakmak olup, meclis bünyesinde başkan ve beraberinde altı üye bulunmaktadır. Ayrıca daha sonra dışarıdan üye almak yerine maliyede görevli olan kişiler de tayin edilmiştir. Meclisin temel görevi vergi ile ilgili olup, bu kapsamda Tanzimat'ın uygulandığı yerlerin vergisinin halkın durumunu da gözeterektekrardan tespit edereködenmesini sağlamak ve bu konudaki anlaşmazlık ve yolsuzlukların önüne geçmekti.

7.2.2. Zimemat Komisyonu

Kelime olarak zimemat; borçlar demektir. Meclis-i Muhasebe-i Maliye her ne kadar çalışmalarda bulunmuşsa da, sarraf ve mültezimlerin vergi ödememesi sorununu çözememiş ve bu vergi borçlarının denetimini sağlamak için 1851 yılında Zimemât Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon maliye memurlarından ve sarraflardan oluşan ve Maliye Nezareti içerisinde faaliyet gösteren bir komisyondur. Komisyonun kurulmasında asıl etken sarraf ve mültezimlerin İmparatorluk hazinesine olan borçlarını vaktinde ödeyememeleri ve İmparatorluk ile şahıslar arasında çıkan anlaşmazlık etkili olmuştur. Sarraf ve mültezimler İmparatorluk hazinesine borçlarını ödeyemediğinde mali olarak sıkıntı içerisinde olan İmparatorluk da zor durumda kalmıştır. Bunu engellemek için sarraf ve mültezimlerin İmparatorluğa olan borçlarının yanında mültezimlerin sarraflara olan borçlarından kaynaklı sorunlar da komisyon vasıtasıyla çözülmeye başlanmıştır. Ayrıca komisyonun sarraf ve mültezimlerin İmparatorluğa olan borçlarını kontrol edebilme, inceleme ve gerekli gördüğü takdir de karar alma yetkisi de tanınmıştır. Komisyon çalışmalarını 1858 yılına kadar devam ettirmiştir ancak tasarruf tedbirlerinden kaynaklı olarak yeni bir uygulamaya geçilmiş görev ve yetkiler aynı kalmak üzere üye sayısı düşürülerek adı Meclis-i Maliye olarak değiştirilmiştir.

7.2.3. Meclis-i Maliye ve Meclis-i Muhasebe

Meclis-i Muhasebe-i Maliye ve Zimemât Komisyonu tarafından beklenen amaç gerçekleşmediğinde, 1858 yılında sona ermiş ve yerine iki ayrı meclis oluşturulmuştur. Bu meclisler Meclis-i Muhasebe ve Meclis-i Maliye adını almıştır. Meclis-i Muhasebe, Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin, Meclis-i Maliye de Zimemât Komisyonu'nun yerine görev yapmaya başlamıştır. Bu iki meclisin görev ve yetkilerini düzenleyen bir tüzük oluşturulmuştur. Bu tüzüğe göre Meclis-i Maliye'nin görevi sarraf ve mültezimlerin ihale şartlarına aykırı hareketlerini, yetersizliklerinden dolayı verginin belirlenen miktarın altında alınmasını engelleyecek ve arazi ile çiftliklerin sorunlarını çözüme kavuşturacaktır. Ayrıca sarraf ve mültezimlerin ve

iltizamları kapsamında memurların halk ve İmparatorlukla olan ve konusu iltizam olan uyuşmazlıkların çözümünde yer almak üzere görevlendirilmiştir.

Diğer meclis olan Meclis-i Muhasebe'nin görevi ise tüm eyalet ve sancaklardaki yıllık gelir, gider ve bakaya defterlerini hazine kayıtlarıyla kıyaslayarak eksik ve fazla hususların araştırılması olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, kontrol dahilinde olan İstanbul gümrükleri gibi kurumların vergilerine ilişkin defterlerin incelenmesi, şahıslara ait ödenmemiş iltizam bedellerinin incelenmesi ve araştırılması, gerekli olduğu takdirde Maliye'ye sevki görevi de Meclis-i Muhasebe'ye verilmiştir. Gümrük konusunda ortaya çıkan şikayetlerin yerinde incelenerek rapor haline getirilmesi ve bu raporların da Meclis-i Muhasebe tarafından incelenmek üzere Maliye Nezareti'ne gönderilmesi mali denetim açısından önemli bir adımdır. Bu iki meclis çalışmalarını bir yıl sürdürse de, 1860 yılında Meclis-i Maliye'nin görevine son verilerek onun görevleri de Meclis-i Muhaseb''ye verilmiştir. Meclis-i Muhasebe ise 1864 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.

7.2.4. Meclis-i Ziraat

Meclis-i Ziraat 1843 yılında ziraat ve ticaretin yaygınlaşması, üretimin artması, ülkenin imarı ve ithalat ve ihracata ilişkin konularda inceleme, araştırma teklifler yapmak amacıyla Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş ardından üç yıl sonra Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır. Meclis-i Ziraat görevi genel olarak; zirai üretimin artması, dış ticaret dengesinin kurulması, halkın refah düzeyinin ve gelirinin artması için araştırmalarak yaparak tavsiyelerde bulunmaktı. Meclis-i Ziraat iktisadi konularda en yüksek organ olarak görülmüş, Tanzimat döneminin ilk yıllarında ekonomik politikaların hazırlanmasında öncü olmuştur. Maliye Nezareti'ne ve diğer bakanlıklara bağlı görev yapan meclisler Tanzimat döneminde reform hareketlerinde birçok önemli görevi yerine getirmiştir. Meclisler tarafından üzerinde çalışma yapılan konular Meclis-i Vala'da, daha sonra da Meclis-i Tanzimat kurulunca bu mecliste yeniden görüşülerek iradesi çıkmak üzere arz ediliyordu. Meclis tarafından alınan

kararların kanunlaşması için ve kararın mazbatası nazırın yazısı ile sadarete arz edilir, sadaret tarafından da meclis-i vâlâya havale ederdi. Konu Meclis-i Vala'da görüşüldükten sonra tekrar sadarete sunulurdu. Diğer konulara nazaran daha önemli konular ise sadrazamın başkanlık ettiği Meclis-i Vükela tarafından görüşülerek padışaha sunulur, iradesi uygun olanlar da yürürlüğe konulurdu.

7.2.5. Meclis-i Ali-i Hazain

Kırım Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan mali sıkıntılara çözüm bulmak amacıyla Maliye Nezareti'ne bağlı Meclis-i Ali-i Hazain 1859 yılında kurulmuştur. Bu meclisin görevi; mali anlamda imparatorluk bünyesinde yapılacak iyileştirme çalışmaları konusunda incelemelerde bulunmak, imparatorluğun gelir ve giderlerini incelemek ve tüm vergilerin tahsilatını düzenleyerek hazineye ilişkin konularda kanunları revize etmek ve konuda önerileri ve tedbirleri teklif haline getirmektedi. Meclis-i Âli-i Hazain 1867 yılına kadar devam etmiştir.

7.2.6. Divan-ı Muhasebat

Tanzimat sonucunda, Maliye Nezareti'ne Divan-ı Muhasebet eklenmesi zorunluluğu ortaya çıkmış; daire 1879 yılında faaliyetine başlamıştır. Divan-Münasebet, maliye memurlarının hesaplarını kontrol etmek ve yargılamak amacıyla denetim yapmak için 1862 yılında Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş bir birimdir. Divan-ı Münasebet'innizannamesi ise üç yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Divan-ı Muhasebet ilk Türk Sayıştay'ı olarak da anılmaktadır. Kendi içerisinde iki daireden oluşmakta olup, bu daireler maliye ve muhakeme daireleridir. Ayrıca başkan, yedi üye ve dört denetçiden meydana gelmekteydi. Maliye merkezi genellikle merkez, eyalet ve vilayet idarelerinin gelir ve giderlerini inceleyerek Maliye Nezareti'ne bilgi vermekteydi. Muhakeme dairesi ise uyuşmazlıkların çözümünde görevli olan daireydi. 1865 yılındaki nizannameye göre Divan-ı Muhasebat'ın teşkilatı yapılamamış, 1293 tarihli Kanuni Esasi üyeleri teminatlı bir Divan-ı

Muhasebet kurulmasını söylemiş ve 1878 tarihli kararname ile Fransız Divanı Muhasebatı görev ve yetkilerine sahip bir Divanı Muhasebat kurulmuştur. Bu kararname ile Divan-ı Muhasebat hiçbir bakanlığa bağlanmamıştır. Ancak II. Meşrutiyet'e kadar yalnızca merkezdeki muhasebecilerin, belediye hesaplarının ve diğer mali idare hesaplarının incelemesini yapmış, vilayet hesaplarını denetimini yapamamıştır. 1911 yılında kabul edilen Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile Divan-ı Muhesabat'ın işlerliği arttırılmıştır. Ancak kurum bu dönemde başta dünya savaşı olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı görevini yapamamıştır.

8.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİLER

Çok geniş topraklar üzerinde, asırlarca hükümranlığını devam ettirmiş Osmanlı İmparatorluğu, günümüzde de olduğu gibi, vergi konusuna önem vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk verginin Osman Gazi döneminde Kütahya ilinde Pazar yerinde alındığı bilinmektedir. Bu vergi Pazar resümu olarak adlandırılmıştır. İlk verginin nasıl alındığı ile ilgili olarak Aşıkpaşazade'nin eserinde yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir:

> "Kütahya'dan bir adam gelerek, pazarın vergisinin kendisine satılmasını istedi. Halk ise bu adamın talebine karşılık olarak Osman Han'a gitmesini söyledi. Adam halkı dinleyerek hana gidip talebini iletti. Osman Gazi ise adamın bu talebine karşılık olarak verginin ne olduğunu sordu. Adam ise, pazara ne gelirse ondan para alacağını açıkladı. Osman Gazi ise cevaben kendisine pazara gelenlerden alacağı olup olmadığını sordu. Adam ise, verginin her memlekette olduğunu, padişahların vergi aldığını açıkladı. Osman Gazi şaşırarak tanrının mı emrettiğini yoksa bu törenin beyler tarafından mı konulduğunu sordu. Adam ise önceden beri devam eden bir töre olduğunu söyledi. Osman Gazi, bu kez adama birinin kazandığının nasıl başkasının olacağını, ancak kendisinin olacağını para alacağı kişinin malına bir şey katmadığından nasıl para isteyeceğini söyleyerek sinirlenip adama gitmesini söyledi. Ardından halk araya girerek Osman Gazi'ye pazarda bir

nesnecik verilmesinin adet olduğunu söyledi. Osman Gazi bunun üzerine bundan sonra yük getirip satanların bir akçe vermesini, satamayanların ise bir şey vermesine gerek olmadığını söyledi ve ekleyerek bu kanunu kim bozarsa Allah da onun dinini ve dünyasını bozsun dedi. “

Kanunname-i Padişah yasasında araziden ve bazı ürünlerden alınacak vergiler kanun metninin dördüncü bölümünde belirtilmiştir. Söz konusu vergi düzenlemelerine ilişkin bazı hükümler;

28. Madde:Bir çift büyüklüğündeki arazi için üç akçe vere,

29. Madde:Bir orak, bir döğenden (buğday harmanında buğdayı sapından ayıran) boyunduruk resmi olarak iki akçe alına,

30. Madde**:**Bennak (tımar sahibine reayanın ödeyeceği vergi), arazinin büyüklüğüne göre üç, altı ya da dokuz akçe ödeye,

31. Madde :Bağdan (üzüm üretimi) mahsulün onda biri alına,

32. Madde:Çerçi (gezici esnaf), arabacı çiftini bozar (tarımsal arazinin işlenmesini bırakır) iki müd (ülkenin bölgelerine göre değişen ağırlık ölçüsü) ekin ekmezse, süvarisine (arazi bir sipahi komutanına verilmişse) elli akçe ödeye, bu göçerler için geçerli değildir.

33. Madde : Bir kişi atı ile taşıma işleri ile uğraşsa on akçe ödeye,

34. Madde: Miri arazide (devlet arazisi) yetiştirilen koyundan, elli beş koyundan bir koyun pay alınır.

35. Madde: Hububatta öşür ve salahlık (İmparatorluk büyükleri için ek vergi) olarak on müd’den beş akçe alına,

36. Madde : Çeltik üretiminden altı ya da dokuz akçe alına,

37. Madde :Koyun sahibi atlı arabasından salahlık (İmparatorlukbüyükleri için ek vergi) alınmaya,

38. Madde: Süvarinin (sipahi-araziyi atlı askeri birlikler yetiştirmek için işleten) kınlığının (toprakla çalışanların işledikleri suç karşılığı alınan ceza parası) yarısını süvari, yarısını subaşı (bölgenin askeri komutanı) alır.

39. Madde: Silahlı kara askeri yaya asker ise, onlardan da resim alınır,

40. Madde : Süvari yakındaki kentte oturuyorsa ondalık vergiler kente getirilip kendisine teslim edilir. Köyde oturuyorsa ambarına teslim edilir.

41. Madde :Kovandan öşür olarak ondan bir alınır.

42. Madde :Tam yıl çalışan değirmenden bir müd, altı ay çalışandan yarım müd pay alına,

43. Madde :Tatar (postacı), köy ile ilgisi varsa, bir araba odun verir.

44. Madde: Koyunlu yörük, yayla ve kışlak hakkını vermeye (vergi ödemez),

45. Madde: Raiyetelindeki yeri muattal bırakır, başka yere giderse onda iki ödeye,

46. Madde :Köyde oturan sanatkâr, iplik yapım, terzi, ayakkabıcı, demirci, kömürcü, gibi esnaflar üç akçe ödeye ya da buna karşılık hizmette buluna,

47. Madde :Köyden kentteki pazara gelerek, kepenek, gön, bal, yağ satarsa kırk akçeden bir akçe ödeye; bez, iplik, kumaş, kalay, kurşun satarsa, bir yükten iki akçe ödeye,

48. Madde: Kuş avcıları pazara kuşlarını uygun getirirlerse alınmaya, değilse onda biri alına,

49. Madde :Bir kimsenin atı, öküzü ekine girerse, davar, başına beş akçe ödeye, koyun girerse iki koyuna akçe ödeye,

50. Madde :Hiç kimse bu yasanın dışında kalmaya, bu böyle biline…

Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir dönem değişmeyen kural, geçici olarak konmuş olan verginin bile zamanla kalıcı hale getirilmesiydi.Osmanlı

İmparatorluğusisteminin, önemli müesseselerinden biri olan maliyenin, temel dayanağını teşkil eden vergi, genel manada iki ana bölüme ayrılmaktadır.

Bunlardan biri, tamamıyla şeriata dayanan ve esas itibariyle Kitap ile Sünnet'ten kaynaklanan Şer'i Vergiler,ikincisi de mali sıkıntılar yüzünden konulan Örfi Vergiler'dir.

8.1.Şer-i Vergiler

Şer-i Vergiler, şeriatın emrettiği vergilerdir. Şeriat hükümlerine dayanan bu vergiler dört esastan oluşmaktadır. Bunlar Zekât, Cizye, Harac ve Öşür'dür.

Zekât, herMüslüman tam mülkü olan nisap miktarındaki zekâta tâbi malın, mülk edinilmesinin üzerinden en az bir yıl geçtikten sonra, belirli bir zamanda, belirli bir malın miktarını zekât niyetiyle ayırıp, emredilen yerlere verilmesi hususunda yüklenilmiş bir yükümlülüktür. Zekât, hem bir dini vecibe hem de mali bir vergi çeşididir. Zekât yükümlüsü Müslüman, tam ehliyetli ve hür olmalıdır. Zekâtın kimlere verileceği bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından belirtilmiştir. Bunlar; fakirler, zekât tahsildarları, köleler, borçlular, cihat ve hac yolunda olanlar, yurdundan uzak düşmüş muhtaçlardır. Oldukça geniş bir kesime verilebilirken gayrimüslimlere, eşe zekât verilemez.Zekât'ın mal varlığından alındığı, genellikle kırkta bir olarak belirlenen bir oran ile tahsil edilmiştir.

Cizye, Müslaman olmayan kişilerden alınan bir vergi olup, bu vergi ile Müslüman ve gayrimüslüm olanların ayrımını görmek mümkündü. Bu verginin kaynağının Kur'an'da yer aldığı gözlemlenmektedir. Cizye, genellikle akıllı ve hür erkeklerden alınırken, çocuk, köle ve kadınlardan alınmazdı. Maddi durumu iyi olanlar cizye olarak 48 dirhem verirken, orta sınıf 24 dirhem, fakir olanlar ise 12 dirhem vermekteydi. Cizye, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinin devam ettiği

sürece önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaasından sınıf ve mezhep farkı gözetilmeksizin eşit vergi alınması öngörülmüştür(Eroğlu, 2010:60)

Harac, Müslümanlar tarafından fethedilen toprakların yerli halkın elinde bırakılması ve gayrimüslim halktan alınan vergidir. İki tür haraç bulunmaktadır. Bunlar; Harac-ı Mukaseme ve Harac-ı Muvazzaf'tır. Harac-ı Mukaseme, toprağın verimliliği ile doğrudan ilişkili olup ürün elde edilmesi halinde alınan bir vergiydi. Arazinin verimine göre 1/10'dan ½'ye kadar alınabilmekteydi. Arazi işlenmediği zaman Harac-ı Mukasem alınmazdı. Harac-ı Muvazzaf ise arazinin yüzölçümü esas alınarak dönüm başına alınan vergiydi.

Öşür kelime anlamı olarak onda bir demektir. Oşür iki ayrılmaktadır. Bunlar; Akariyye veticâriyyedir. Akkariye toprak mahsüllerinin çeşitlerinden alınan onda birlik vergidir. Ticâriyye ise gümrük vergisi olarak da bilinen; başka ülkelere giden ve ticaretle uğraşan Müslümanlardan ve yabancı ülkelerden gelen tüccarlardan alınan bir vergidir. İthal ve ihraç edilen malların değeri esas alınmış ve genellikle %5 oran uygulanmıştır. Bu vergi 1/20 olarak bilinse de kimi zaman farklı oranlarda da alınabilirdi. Zimmîlerden 1/20 Müslümanlardan ise 1/40 şeklinde alındığı da ifade edilmektedir. Ancak tacirin malının belli bir miktarın altında kalması halinde oşür alınmadığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun her zaman yararlandıkları bir vergi olmuştur. Zaman içinde ürün ve bölgeye göre bu oranda değişiklikler yapılmış ve vergi oranı %50'ye kadar çıkarılabilmiştir(Apalı, Yılmaz 2017:48)

Tahrir Yılı		**1461**	**1475**	**1512**	**1529**	**1573**
Buğday	Mikdar (kile)	1.011	1.008	784	913	762
	Kıymet (akçe)	30.340	30.243	78.410	73.040	85.378
Arpa	Mikdar (kile)	976,5	2.088	1114	1.102	1.297
	Kıymet (akçe)	15.625	33.410	55.700	55.100	82.322
Hububat	Mikdar (kile)					
	Kıymet (akçe)	7.574	258	17.540	20.511	16.463

Şekil 17:Güzelhisar Kazasında Buğday ve Arpa Mahsulünden Elde Edilen Vergi Miktarı.

Kaynak:İ.Gürgen,2015:84

8.2.Örf-i Vergiler

Şer'i vergiler haricinde diğer tüm vergiler örf-i vergiler olarak adlandırılmıştır. Bunlar:

Çift Resmi; Müslüman olanların ödediği, Osmanlı devletinin sınırları içerisinde çiftlik ya da yarısına tekabül eden araziden tasarruf edenler, vilayet tahrir defterlerinde riayet kaydedilmiş bulunan köyde ve şehirde oturanlar yılda bir kez olmak üzere çeşitli coğrafi bölgelerde miktarı değişen çift resmi ödemekteydi. Çift resmi, toprağa bağlı olarak ve haneye göre alınan bir vergiydi. Osmanlı döneminde toprağın küçük parçalara ayrılmaması için çiftlik en fazla ikiye bölünebilmiştir. Nitekim çiftlik sahibinin birden çok erkek çocuğunun olması halinde çiftliğin işlenmesi ve verginin ödenmesi müteselsil olurdu.

İspenç Resmi; Müslüman olmayan erkeklerden alınan ve Müslümanlardan alınan çift resmiye benzeyen bir vergidir.

Ayrım yapılmaksızın tüm halkın sorumlu olduğu vergi avarız vergisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirleri içerisinde %10 ile %20'lik bir orana sahip olmuştur. Avarız vergilerinin toplanabilmesi için Divan'ın kararı ya da olağanüstü hallerde padişahın emri gerekmekteydi. Önceleri yalnızca savaş zamanında destek toplamak için alınan bu vergi zamanla hazinenin gelir sıkıntısı yaşaması sonucu sürekli olarak alınmaya başlanmıştır.

Özel mülkiyet anlayışı gelişmeye başlamış olup bu vergilere ek olarak İmdad-ı Seferiye, Bac Resmi, Bennak ,Mücerred ve Derbend Resmi eklenmiş ve düzenli şekilde alınmaya başlanmıştır.

İmdad-ı Seferiyye; 19. Yüzyıl sonrasında ordunun sefere çıkarken halktan alınan vergidir.

Cinayet ve Cürüm Resmi; Her bölgenin örflerine göre değişen miktarlarda alınan ceza niteliğindeki bir vergi türüdür.

Bac Resmi;çarşı ve pazar tarafından ödenen işgaliye vergisidir.

Bennak; Evlilik vergisidir.

Mücerred; Yirmi yaşının geçen kişilerden alınan bekârlık vergisidir.

Derbent Resmi; Köprü ve geçitlerden alınan vergidir.

Gümrük vergisi; ilk zamanlarda şer-i olarak zekât tarzında alınan vergidir. Avrupalı tüccarlar ile gerçekleştirilen ticaretin farklı mekânlarda yapılıyor olması, alınacak gümrük vergilerinin çeşitliliklerini de beraberinde getirmekteydi(Fidan, 2017:268).

Amediyye; yabancı memleketlerin hudut ve limanlarından alınan vergidir.

Maden Resmi; Tımar defterlerine yazılan maden miktarları üzerinden 1/5 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alının bir vergi türüdür.

Beytülmal Hasılatı; Varisi olmayanların terekeleri satılıp hazineye gelir olarak kaydedilirdi. Belirli bir süre sonra bir varis çıkıp durumu ispatladığında kendisinden 1/40 oranında alınan vergi Beytülmal Hasılatı olarak adlandırılırdı.

Raiyyet Resmi; Bir tür kazanç vergisi olarak bilinen bu vergi, ticaretle uğraşanlardan 6-18 akçe arasında değişen miktarlarda alınan bir vergidir.

Refdiyye; dışarıya sevk edilen mallardan alınan vergidir.

Hınzır Resmi; Sırbistan fethedildikten sonra, Rumeli'de beslenen domuzlar üzerinden toplanan bir vergi türüdür. Bu vergi canavar resmi olarak da adlandırılmaktadır.

Selamet Akçesi; Hayvanların bir yerden başka bir yere götürülmesi esnasında alınan bir vergi türüdür. Geçit vergisi ya da toprak bastı adları ile de bilinmektedir.

Masdariyye; yabancıların tükettiği mallardan alınan vergidir.

Salhane Resmi; Kesilen hayvanlardan alınan bir vergidir. Ciğer parası, balta resmi, kasaphane resmi olarak da adlandırılmaktadır. Bu resim nakdi olarak tahsil edildiği gibi kimi zaman kesilen hayvanların kelle, paça ve ciğerlerini alarak da tahsil edilmiştir.

Mururiyye; bugün ki transit ve sevkiyat vergisidir.

Asiyab Resmi; Değirmenlerden alınan bir vergidir. 1 yıl boyunca çalışan değirmenlerden 60, 6 ay boyunca çalışandeğirmenlerden 30 ve 3 ay çalışan değirmenlerden ise 15 akçe vergi alınmaktaydı.

Ağnam Bacı; Pazar ve panayır alanlarında satılan hayvanlar üzerinden alınan bir vergi türüdür.

Temettü vergisi; Temettü vergisi herkesten kazancına uygun olarak alınan vergidir(Yükçü, Fidancı, Soysal, 2014:174). Bu verginin içinde esnafın sattığı mallar, gümüş ve altınlar da mevcuttur. Vergi zamanla verim vermeyince maliye nezareti ve ıslahat maliye komisyonu tarafından kaldırıldı.

Ağıl Resmi; Hayvanların barındıkları otlak, yaylak, kışlak vergisidir.

Tapu Resmi; Üzerinde zirai faaliyetlerde bulunulmayan, ticaret yeri olarak kullanılan ya da üzerine bina inşa edilen topraklardan alınan vergi türüdür. Tapu vergisi de değişen oranlı bir vergidir. Zira toprağın niteliğine ve konumuna göre vergi miktarı değişmektedir. En iyisinin dönümünden 50 akçe, orta düzey olanının dönümünden 40 akçe ve kötüsünün dönümünden 30 akçe alınmaktaydı.

Arus Resmi; Evlenen kız veya dulların kocalarından alınan bir vergi türüdür. Gelin resmi ya da gerdek resmi olarak da bilinmektedir. Müslüman kızlar için 60, dullar için 30, gayrimüslim kızlar için 30 vegayrimüslüm dullar için ise 15 akçe arus resmi alınmaktaydı.

Yave ve Kaçgın Resmi; Dışarıda sahipsiz olarak bulunan mallar ya da hayvanlar birkaç kez ilan edildikten sonra, sahibi çıkmazsa kadılar tarafından satılır ve bedeli hazineye gelir olarak kaydedilirdi. Şayet daha sonra sahibi ortaya çıkar ve malını isterse bu kişiden masraf karşılığı olarak yave ve kaçgın resmi adı altında bir vergi tahsil edilirdi.

Aded-i Ağnam Resmi; Genellikle sayıcılar ya da kol memurları tarafından tahsil edilen bu vergi koyun veya keçi başına 1 akçe olarak hesaplanmaktadır.

Maktu vergiler; bu vergi yeni fetih edilen yerlerin eski yönetimlerinden alınırdı. Zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir kaynağı olan bu vergiler bölgelere göre isimlendirilirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda maaşlar İslami aya göre üç yüz elli dört güne bağlı olarak ödenirdi.

Osmanlı İmparatorluğu köylüsünün olağanüstü zamanlarda ödemek zorunda olduğu nüzul vergisi ise; sayımsız bir miktar zahirenin İmparatorluğa verilmesidir. Diğer ismi ile Bedel-i Nüzul vergisi, Tekâlif-i Divaniyye yahut Avarız-ı Divaniyye olarak bilinen halktan alınan olağanüstü vergilerden biriydi. Nüzul, tıpkı avarız gibi ilk zamanlarda halktan aynî olarak un ve arpa şeklinde toplanıyordu. Ancak bu vergi de zaman içerisinde nakdî alınan bir vergiye dönüşmüştü.

Sürsat vergisi; belirli konaklama yerlerinden alınan sabit fiyatlı vergidir. İştira vergisi, tebaanın yerel piyasa üzerinden vergilendirilmesidir.

Vergilendirme sistemi oldukça fazla çeşitlilik göstermekle birlikte din, kültür ve bölge farklılığına bağlı olarak da değişebilmektedir. Vergi sisteminin en hareketli dönemleri savaş zamanları olmuştur. Savaş dönemlerinde vergilerin hepsi veya bazıları genişletilmekte veya yeni vergiler faaliyete geçirilmektedir.

9.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ DENETİMİ

Denetim, bir kurumun veya kuruluşun, işlevi ve çıktısının, önceden belirlenmiş standartlara uygunluğunun araştırma, gözlemleme, sorgulama gibi yöntemlerle tespit edilmesi ve bulguları objektif ve sistematik bir biçimde değerlendirecek ilgili taraf veya taraflara iletilmesi süreci olarak tanımlanabilir.

Denetim, mevcut durumu ortaya koyarak olması gerekenle kıyaslamaktadır. Bu anlamda denetim, standartlara uygunluk arayışı olarak da ifade edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kural olarak eyalet gelir ve giderleri kendileri tarafından özerk şekilde yönetilmekteydi. 1838 yılında Defterdarlığın görevi son bularak yerine Maliye Nezareti göreve başlamıştır. Maliye Nezareti'nin göreve

başlaması, mali teşkilatın merkezileşmesi açısından atılan önemli bir gelişmeydi. Mevcut mali problemlerin çözülmesi için yapılan reformlar problemleri çözememekle birlikte Tanzimat dönemi mali bunalımına yeni sebepler eklemişti.Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan mali problemler nedeniyle Avrupalı ülkeler tarafından mali pazarlık gücü meydana gelmişti. Böyle bir ortamda, sağlam, doğru ve güçlü bir soruşturma ve denetim kurumuna duyulan ihtiyacın artması doğaldır(Şensoy, 2018:54). II. Abdülhamitişleri Bab-ı Ali'ye bırakmayarak mali sistemin iyi bir şekilde denetlenmesini ve yönlendirilmesini istedi. Bunun için II. Abdülhamit döneminde Maliye Nezareti göreve başladı, maliye komisyonları oluşturuldu, İmparatorluğun mali idaresinde merkeziyetçilik doğrultusundaönemli teşebbüsler yapıldı. Bunun için, vergi kaynakları ve memurların mali kayıt ve işlemleri denetlendi. Padişah tarafından bu denetimlerdeki yegane amaç; gelirlerin artması ve giderlerin azaltılmasıydı. Ancak bu amacın gerçekleşmesi için padişaha yardımcı olacak çeşitli kurumlara ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyacın karşılanması için maliye komisyonları kuruldu. Komisyonlardan biri olan Islahat-ı Maliye Komisyonu çalışmaları çerçevesinde memurların hesaplarını denetlemek için maliye teftiş heyeti oluşturuldu. Bununla mali disiplinin sağlanması ve merkezin taşra üzerindeki mali kontrolünün sağlanması amaçlanmaktaydı.

1879 Teftiş Nizamnamesinde Teftiş Heyeti'nin Yapısı ilk yasal düzenleme olarak yürürlüğe girmiş olan Teftiş-i Muamelat-ı Maliye Nizamnamesi ismiyle, on yedi maddeden oluşan bir düzenlemedir. Buna göre;

1.Madde Maliye Teftiş Heyeti Maliye Nezareti'ne bağlı olarak, büyük vilayetlerde devlete ait malların üzerinde tasarruf etme yetkisine sahip olan; Defterdar, Muhasebeci, Mal Müdürü ve Rüsumat ile Defteri Hakanı, Orman, Maden, Posta ve Telgraf memurlarını ve İstanbul'da bulunan bütün resmi dairelerin mali hesaplarını incelemek, her türlü işlemin nasıl olduğuna ilişkin bilgi vermek üzere kurulmuştur.

2.Madde Maliye Teftiş Heyeti toplam yirmi dört teftiş muavininden meydana gelmektedir. Bunlardan on tanesi başmüfettiş, on iki tanesi birinci sınıf müfettiş, on beş tanesi ikinci sınıf müfettiş, on sekiz tanesi işe üçüncü sınıf müfettiştir.

3.Madde Teftiş memurlarına maaşları ile birlikte gittikleri yerlerde, uzaklığına göre harcırah nizannamesi hükümleri uyarınca devriye masrafları verilecektir.

4.Maddeİlk kez tayin olan başmüfettişler;defterdar, muhasebecilik ve maliye kaleminde muavinlik, müdürlük ve mümeyyizlik yapmış olanların arasından seçilecektir. Muavinler bile maliye kaleminde çalışmış olanlar arasından sınavla belirlenecektir. Müfettişlerin ve muavinlerin sınıf üstü terfi etmesi mümkün değildir.

5.Madde Devirler Mart ve Kasım ayları arasında yapılacaktır. Büyük Vilayetler genişlikleri göz önüne alınarak teftiş dairelerine bölünecek ve her daireye bir başmüfettiş ile yeteri kadar müfettiş ve muavin tayın edilecektir.

6.Madde Başmüfettişlerin ve onun emirleri ile çalışan muavinlerin tayinini Maliye Nezareti yapacaktır. Başmüfettiş görev dairesinde meydana gelecek teftişlerde mercii makam olup, birlikte görev yaptığı müfettiş ve muavinleri uygun gördüğü sancak ve kazalara gönderebilecektir.

7.Madde Başmüfettişlerin görevi; maliye memurlarının defterlerini ve hesap evraklarını inceleyerek sandıkta bulunan nakit, tahvil, senetlerin türünü ve miktarını belirlemektir. Başmüfettişler tarafından bu görev, birlikte çalıştıkları müfettiş ile muavinlerce yerine getirilmektedir. Diğer görevi ise, mali işlemlerin kayıtlara ve kanunlara usulen uygun olup olmadığını kontrol etmektedir. Ancak başmüfettişlerin kural ve kanunları düzeltmek ya da genişletmek için emir verme gibi bir yetkileri bulunmamaktadır.

8.Madde Başmüfettişler ile onlarla birlikte görev yapacak müfettiş muavinlerinin adları Maliye Nezareti'nce İstanbul'da teftiş yapılacak dairelerin amirlerine ve taşrada da mülk amirlere yazılı olarak bildirilecektir. Başmüfettiş, müfettiş ve muavinlere, memuriyetlerinin ispatı için Maliye Nezareti'nce isimlerinin yazılı olduğu memuriyet buyrultusu verilecektir.

9.Madde Başmüfettiş, İstanbul'da teftiş edeceği dairenin amirine ve taşralarda vilayet valisine, müfettiş ve muavinler ise görevlendirildikleri kazaların mülki amirine müracaat ederek hemen memuriyetlerini bildireceklerdir.

10.MaddeMüfettiş tarafından defterlerin, hesap kayıtlarının ve mal sandıklarında bulunan nakit, tahvil ve senetleri ile yapılan işleri belirten her türlü belgeyi talep etmesi halinde teftiş edilen memurca gösterilmesi zorunludur.

11.Madde Bir memur hakkında yürütülen teftişin sonucunda, mevcut durumu açıklayan ve teftiş olunan memurun dile getireceği düşünceleri var ise onu da belirterek iki örnek tutanak düzenlenecektir. Tutanak her iki tarafça birlikte mühürlenerek bir örneği müfettişte kalacak diğer örneği ise memurda kalacaktır.

12.Madde Teftiş edilen memur tarafından zimmete para geçirme, hesap kayıtlarına hile ya da fesat karıştırma gibi işlemlerin gerçekleştirildiği anlaşıldığında müfettiş tarafından açığa alınır. Ayrıca müfettiş tarafından bir başka memurun göreve getirilmesi için mahalli hükümete bildirilir. Ayrıca müfettiş bu durumu Maliye Nezareti'ne bildirmesi için başmüfettişe de bildirir.

13.Madde Müfettiş ve muavinler teftiş boyunca tüm raporları ve evrakları başmüfettişe gönderecektir. Başmüfettişler teftiş işlemlerinin sonucunu içeren rapor hazırladıktan sonra, müfettiş ve muavinlerin yaptığı işlerle ilgili mazbataları ve evrakları rapora ek yaparak Maliye Nezareti'ne teslim eder.

14.Madde Başmüfettişler yetkileri dahilinde olan mahallerde mali işlerinin idaresini her açıdan özenle inceleyip kaydettikten sonra bununla ilgili incelemenin özet halini de Maliye Nezareti'ne sözlü olarak bildirir.

15.Madde Başmüfettişler Maliye Nezareti'nin izni olmadan görev yerini bırakamaz. Müfettiş ve muavinler de başmüfettiş vasıtasıyla Maliye Nezareti'nden izin almadan kısa bir süre için dahi olsa ayrılmayacak, terk etmeyecek ya da görev değişikliği yapmayacaktır.

16.Madde Turne döneminde ve diğer dönemlerde, hazine tarafından belirlenen ve ihtiyaç ile teftiş memurlarının işleri ile ilgili görevlendirmeleri Maliye Nezareti'nin yetkisindedir.

17.Madde Maliye memurları kontrol ve teftişlere ilişkin kayıtlara merkezilik yapmak, belge ve yazışmaların yürütülmesini sağlamak için rapor ve belgeleri Maliye Nezareti'ne göndermek için devlet hazinesinde teftiş kalemi oluşturulacaktır. Maliyenin teftişine ait belgelerin ve yazışmaların tamamı kalem tarafından yerine getirilecektir. Müfettişlerin yaptıkları işlerle ilgili belgeler ve işlemlerin sonuçları kalem tarafından kendilerine iletilir.

Maddelerde belirtilen denetlenecek işler ve denetleme şekli, İmparatorluğun denetleme organının o günün çağdaş maddeleridir. Fransız denetleme kültürüne benzer bir özellik taşımaktadır. Nedeni ise, Fransa'da eğitim gören İmparatorluk yöneticilerinden kaynaklanmaktadır.

Nizannamede, teftiş sürecinden önce başmüfettişler ile birlikte görev yaptığı müfettiş ve muavinlerin adlarının, gidecekleri vilayetin en yetkili kişisine Maliye Nezareti'nce yazılı olarak gönderileceği belirtilmiştir. Görev bölgesine giden

müfettişlere teftiş yapacakları memurlara (İstanbulda amire, taşrada vilayet valisine) gösterebilmeleri ve memuriyetlerini kanıtlayabilmeleri için kendi adlarına hazırlanmış görev kartı verilmiştir.

Müfettişlerin yetkisinde, Mart'tan Kasım'a kadarki zaman içerisinde turne sistemi benimsenmiş, görev yapacakların yerin mali yeterliliği, büyüklüğü ve birbirlerine olan yakınlıklarına göre yedi daire belirlenmiştir. Kural olarak, dairelerde çalışan müfettişlerin her yıl yerlerinin değiştirileceği kabul edilmiştir. Ancak yerlerin değişme zamanında teftiş işlerinin bitmemesi halinde gerekli görüldüğü takdirde başmüfettiş bu durumu maliye nezaretine bildirerek gelecek cevaba göre görev mıntıkasının değiştirileceği belirtilmiştir.

Birinci Daire; İstanbul ve Edirne Vilayetleri

İkinci Daire; Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetleri

Üçüncü Daire; Suriye, Adana ve Halep Vilayetleri ile Kudüs Mutasarrıflığı

Dördüncü Daire; Hüdavendigar, Konya ve Ankara Vilayetleri

Beşinci Daire; Diyarbakır ve Sivas Vilâyetleri ile Mamuretülaziz Mutasarrıflığı

Altıncı Daire; Bağdat, Musul ve Basra Vilayetleri

Yedinci Daire; Kosova, Selanik, Yanya, Manastır ve İşkodra Vilayetleri

9 Eylül 1879 tarihinde kabul edilen, teftiş sırasında uyulması gereken hususları ve müfettişlerin görevlerini açıklayan "Teftiş-i Muamelat-ı Maliye Nizamnamesi"nin yapısında iki defa değişiklik yapılmıştır. Fakat bu değişiklikler nizamnamenin esasını değiştirmemiştir. Müfettişlerin vazife ve yetkileri değiştirilmemiştir. Yapılan değişiklikler Teftiş Heyeti'nin sevk ve idare merciinin ve teftiş dairelerinin ve müfettiş sayılarının değiştirilmesi şeklinde olmuş veMaliye Teftiş Heyeti'nin yeniden düzenlenmesine dair 10 Ağustos 1884 tarihinde yayınlanan irade üzerine Maliye Müfettişleri'nin tayinine başlanmış ve İmparatorlukcoğrafyası teftiş

dairelerine ayrılmış ve bazı vilayetlerin birleştirilmesiyle yeni teftiş dairleri oluşturulmuştur. Bu yeni düzenlemeyle önceden yedi olan teftiş dairesi sayısı on altıya çıkarılmıştır.

TEFTİŞ DAİRELERİ	DAİREYİ OLUŞTURAN VİLAYETLER	MÜFETTİŞLERİN ADLARI
I.Daire	Dersaadet ve Devayir-i Merkeziye	Mustafa Nail Efendi
II.Daire	Şehremaneti Mülhakatıyla, Edirne Vilayeti	Rumi Paşa
III. Daire	Aydın ve Cezayir-i Bahri Sedif Vilayetleri	Mehmet Efendi
IV. Daire	Hüdavendigar ve Karesi Vilayetleri	Şakir Efendi
V. Daire	Selanik ve Kosova Vilayetleriyle Serfice Mutasarrıflığı	Azmi Efendi
VI. Daire	Manastır, Yanya ve İşkodra Vilayetleri	Enveri Efendi
VII. Daire	Suriye Vilayeti ve Kudüs Mutasarrıflığı	Tahsin Efendi
VIII. Daire	Adana ve Halep Vilayetleriyle, Zor Mutasarrıflığı	...
IX. Daire	Sivas ve Kastamonu Vilayetleri	Rumi Efendi
X. Daire	Konya ve Ankara Vilayetleri	...
XI. Daire	Erzurum ve Trabzon Vilayetleri	Yusuf Ziya Efendi
XII. Daire	Diyarbakır ve Dersim Vilayetleri	Tevfik Efendi
XIII. Daire	Mamuratülaziz, Bitlis, Van ve Hakkari Vilayetleri	Necip Efendi
XIV. Daire	Basra, Bağdat ve Musul Vilayetleri	İbrahim Efendi
XV. Daire	Trablusgarp ve Bingazi	Emin Bey
XVI. Daire	Yemen ve Hicaz Vilayetleri	Nuri Bey

Şekil 18: Kadroların Genişletilmesinden Sonra Oluşturulan Yeni Daireler ve Atanan Maliye Müfettişleri

Kaynak: Taşdirek,2015:55

Maliye Teftiş Heyeti'nin kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre 1876- 1908, özellikle mali alanda gerçekleştirilmeye çalışılan reform çabalarının yanında dış borçların da büyük sıkıntı yarattığı bir dönemdir. Maliye Teftiş Heyeti'nin kurumsallaşmasında, bu dönemin bir arayış dönemi olduğu, II. Meşrutiyet'ten önce de Maliye Teftiş Heyeti denetim fonksiyonunu yerine getiriyordu. Ancak devrin idare tarzı şartları içinde bu heyetin var oluş amacını yerine getirecek imkân mevcut değildi. Teftiş Kurulu'na sürekli müdahaleler vardı. Başlangıçtaki kadrosu elli beş iken bu kadro on altıya düşmüştür, teftiş mıntıkaları ve yapılması istenen teftiş işleri sürekli artmıştır.20. yüzyılın başlarından Teftiş Heyeti'nin çalışmalarının etkin olmadığı görülmüş, özellikle de taşra teşkilatından görev yapan maliye memurlarının kalitelerinin düşük seviyede olması ve taşradaki memurların müfettişlerin geleceklerinden haberdar olmaları nedeni ile denetlenecek kasalardaki noksan para ve değerli evrakın başka kişilerden temin edilerek eksikliklerin denetim süresi içinde kapatılması teftişten beklenen faydanın önündeki en büyük engeldi.Bu konuyla ilgili olarak maliye müfettişi Namık Zeki Aral şunları aktarmaktadır;

''O devirde maliye müfettişlerinin bir yerden bir yerden başka bir yere hareketini gizli tutmaya pek lüzum görülmez, bir yere maliye müfettişinin vürudunu o merkezin telgraf memurları derhal civar merkezlere haber veririler ve o civar merkezlerin mal memurları da ona göre tedbirli davranırlardı. Kaldı ki sırasında maliye müfettişlerinin dahi gideceği merkezde yatıp kalkacağı bir yer hazırlanması için mahalli memurlara evvelden mektupla veya telgrafla bizzat talimat verildiği olurdu. İşte bu şartlar dahilinde taviz senetleriyle sandıktan para çekme gibi bir adetin de önüne geçilme imkanı pek tabii olarak bulunamazdı. Zira maliye müfettişlerinin geleceğinden haberdar olan mahalli mal memuru veznedeki taviz senedi miktarından bir meblağı derhal veya şehirdeki tüccardan, esnaftan emaneten tedarik edip vezne mevcudunu kayda göre tamamlamak suretiyle kasayı sayan müfettişe renk vermez ve müfettişin merkezden hareketine müteakip de paralarını esnaf ve tüccara iade ederdi.''

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, idari ve mali alanlarda özellikle 1908-1911 yılları arasında görev yapan maliye nazırlarından Ziya Paşa ve Mehmet Cavit Beyler döneminde mali idare sisteminde önemli yapısal değişiklikler yapılmış,bu değişikliklerin Osmanlı İmparatorluğu maliyesine etkileri, iktisadi faaliyetlerin tek elden kontrolünü ve yönetimini sağlamayı hedefleyen merkezileşme sürecinde görülmüştür. 19 Temmuz 1909 tarihli "Umur-ı Umumiye-i Maliye Müfettişlerine Dair Nizamname"si ile Teftiş Heyeti'nin çalışmaları yeniden düzenlenmiştir, müfettişlerin görev ve yetkileri daha açık ve kısa cümlelerle anlatılmıştır buna göre;

Maliye Teftiş Heyeti'nin payitaht ve vilayetlerde bütün İmparatorluğun dairelerinin mali işlerini incelemek ve teftiş etmekle görevli olduğu ifade edilmiştir. Müfettişlere, teftiş esnasında kasadaki mevcudu sayma yetkisi verildiği gibi muhasebe evraklarını ve mali işlere ait belgelerin tamamını talep edebileceklerdi. Teftiş edilen memur veya kurumun, talep edilen bu evrakları müfettişlere vermeleri zorunlu tutulmuştu. Müfettişlere, yolsuzluk ve usulsüzlük yaptığıtespit edilen ve kasayı açmayı kabul etmeyen memurları, o memurun üstüne haber vermek sureti ile işten el çektirme yetkisi verilmiştir.Teftiş Heyeti'nin doğrudan doğruya Maliye Nezareti' ne bağlı olması kuralı bu nizamnamede de geçerliliğini sürdürmüştür. Maliye Nezareti bünyesinde, müfettişlerin uyarılarını, görüşlerini ve raporlarını inceleyerek bunların neticelerini takip edip sonuçlarını nezarete bildirecek bir müdüriyet kurulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, yaşanan aksaklıkların giderilmesi için önlemler alınmış, maliye müfettişleri sıkı bir disiplin altında çalıştırılmıştır. Müfettişlerin teftiş ve tahkik işlerine hiçbir surette müdahale edilmemiş, vazifelerinin sınırı dahilinde her şeyi denetleyebilmesi ve görüşlerini açıkça ifade edebilmesi için gerekli ortam sağlanmıştır.

Maliye Teftiş Heyeti'ne 1910 Tarihli Talimatname Mali denetimin yeniden tesis edilmesi ve denetim mekanizmasının kurumsallaşması, tüm İmparatorluk kurumlarında yeniliğin hedeflendiği II. Meşrutiyet Dönemi'nin doğal bir sonucuydu. 1910 yılında yayınlanan bu talimatnamede, Teftiş Heyeti'nin Maliye Nezareti ile olan ilişkisi, heyetin teşkilat yapısı, müfettişlerin teftiş sırasında dikkat etmesi gereken hususlar ve teftiş süresince uyulması gereken kurallar belirtilmiştir. Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olan Maliye Nazırı'nın üstlenmiş olduğu görevi düzgün bir şekilde yerine getirebilmesi için, özellikle mali politikaların nasıl yürüdüğüne dair kendisini sürekli bilgilendirecek bir teftiş heyetine ihtiyaç vardı. Bundan dolayı müfettişlerden, Maliye Nazırı'nın vekili olduğunu asla unutmamaları istenmiştir.

Teftiş işlerinde müfettişlere rehberlik etmesi için yayınlanmış, müfettişlerden unutmamaları gereken husus olarak; kendilerine güvenmeleri ve bu önemli görevi yerine getirebilecek kadar rüştlerini ispat etmeleri istenmiştir. Bir müfettişin, teftiş ettiği memur üzerinde yetki gücünden ziyade, yaratacağı saygınlıkla etkili olması beklenmekteydi. Müfettiş ve muavinlerin görevleri aşağıdaki gibi sıralanmıştı.

- Sandıklardaki bütün para ve senetlerin ve muhasebecilerin hesaplarını incelemek,
- İçinde İmparatorluğa ait makine, erzak ve eşya bulunan depo, ambar ve fabrikaları açtırmak ve icap ederse sayım ve incelemede bulunmak,
- İmparatorluğa ve vakıflara ait mal ve emlakin ne durumda olduğunu araştırmak, bunları korumakla görevli memurların görevlerini yapıp yapmadığı incelemek,
- Kanun ve nizamnamelerin uygulanıp uygulanmadığını takip edip, gözlemlerini raporlaştırarak beyan etmek,
- Vergilerin ve hazineye ait tüm gelirlerin hesaplanmasını ve tahsilini tetkik ederek, bunlara dair suiistimalleri ihbar etmek,

• İmparatorluğa ait nakit para ve kıymetli evrakın, kanun ve nizamnamelerin mevzuatına uygun olarak muhafazasını temin edecek tedbirleri almak ve teftiş edilen işlemlerin daha düzenli bir hale getirilmesiyle ilgili araştırma yapmak.

Maliye Nazırı gerek gördüğü durumlarda yukarıda ifade edilen teftiş işlerini yürütmek üzere özel memuriyetle müfettiş gönderebilecekti. Müfettiş ve muavinler, İstanbul'a geldiği zaman yirmi dört saat içinde Teftiş Heyeti Genel Müdürlüğü'ne geldiklerini bildirecek ve ikamet ettiği adresi Teftiş Heyeti kaleminde bulunan deftere kaydettireceklerdi. Bu talimatnameyle, müfettiş ile teftiş edilen memur arasındaki ilişki daha net bir biçimde düzenlenmiştir. Teftiş vazifesinin hakkıyla yapılabilmesi, teftişe gidilecek yerin duyurulması ve konuşulması yasaklanmıştır. Müfettişlere, teftiş ettikleri memurlarla ciddi ve metanetli davranmaları emri verilmiştir. Müfettişlerin, memurların yanında misafir kalması, yapacakları hizmeti ve verecekleri tavsiyeleri kabul etmeleri, teftiş işleri ile ilgili olarak konuşmaları kesinlikle yasaklanmış,Her müfettiş kendi bölgesi dâhilindeki teftiş işlerinden sorumlu tutulmuştur. Müfettişler her sene yapacağı işler hakkında, bir plan hazırlayacaktı. Bu planlar iki yıllık olarak düzenlenecek, mecbur kalındığında değişiklik yapılabilecekti. Bu değişikliklerin sebepleri Maliye Nezaretine bildirilecekti. Müfettişler bu plan dâhilinde teftiş bölgesini uygun gördüğü bir zamanda teftiş etmeye başlayacaktı. Müfettişin geleceği teftiş bölgesindeki idarecilerden gizlenecekti.

Teftiş bölgesine varan müfettiş, vilayet valisine görevli kartını göstererek görevine başlayacaktı. Müfettişler vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerle münasebetini sürdürerek vilayetin mali sorunları ile ilgili bilgi alacaktı. Müfettişler, teftiş sırasında önemli gördüğü her belgeyi talep edebileceklerdi. Müfettiş, talep edilen evrakı göstermeyen ve önemli bilgileri vermekten kaçınan memurları işten el çektirme yetkisine sahip olup, durum telgrafla Maliye Nezareti' ne bildirilecekti. Başlangıçta müfettiş, talep ettiği evraklara kesinlikle el sürmeyecek, teftişe başlandığı anda bu evrakların ne durumda bulunduğunu göstermek için mühürlenerek muhafaza edilecekti. Teftiş, sandık, nakit para ve eşyaların sayımıyla başlayacaktı. Bunların zimmetli olduğu mal memurları da müfettişlerin yanında bulunacak ve tespit edilen açık müfettiş tarafından telgrafla hemen Maliye Nezareti'

ne bildirilecekti.Her teftiş için rapor düzenlenmesi zorunlu tutulmuş, Maliye Teftiş Heyeti'nde görevli müfettişler Maliye Nazırı'nın doğrudan doğruya emri altında olduğu için raporları nazıra hitaben yazmaları istenmişti. Bu raporların, objektif, mübalağadan uzak, açık bir dil ile yazılması istenmişti. Bütün memurların çalışmaları hakkında tutulacak zabıtlar soru ve cevap şeklinde olacaktı. Memurların sorulara verecekleri cevaplar, açık ve net olmak zorundaydı. Eğer, cevaplarına ilave yapmak isterlerse de, amirlerine bırakacaklar, gerekirse yeni bir raporla müfettiş, değişikliği bildirebilecekti. Müfettiş, her ay sonunda ve teftiş bittiğinde, görüşlerini ve eleştirilerini içeren raporları, Maliye Nezareti bünyesinde bulunan Teftiş Heyeti Müdürlüğü'ne gönderecekti.

Raporlara istinaden müfettişin memuru sorgulaması gerektiğinde, Maliye Nezareti'ne bağlı bir memursa, doğrudan; değilse, amiri aracılığıyla sorguya davet edilecekti. Sorgulama, kısaca, şahitlerin ayrı ayrı dinlenmesi, memuru töhmet altında bırakan sebeplerin şahitlere de sorulması ve ifadelerde tutarsızlık tespit edilirse şahitlerin yüzleştirilmesi ve şahit ifadelerinin mühürlenmesi işlemlerinden oluşmaktaydı. Haklarında iftira atılan memurlardan kendilerini savunmaları istenecek,ayrıca teftiş edilen memurla ilgili imzalı veya imzasız ihbar geldiğinde, bunun doğruluğu araştırılarak, gizli evrak olarak korunacaktı. Yine, müfettişler, zimmete para geçirme veya suiistimal tespit edildiğinden dolayı açığa alınan memurun emanetindeki nakit, evrak ve eşyanın korunmasına yönelik tedbirleri de aldırmakla yükümlüydü.

Müfettişlerin gerek hazineden aldıkları emirler gerekse hazineye gönderecekleri raporlar heyetin mührünü taşıyan zarf içerisine konularak Nezaret'e yollanacaktı. Hazineyle müfettişler arasındaki bu yazışmalar Teftiş Heyeti Müdürlüğü aracılığı ile yapılacaktı.

Maliye Teftiş Kurulu Hakkında 1914 Tarihli Nizamname 30 Ekim 1914 tarihinde yayınlanan nizamname, Maliye Teftiş Heyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu dönemdeki dördüncü ve son nizamnamesidir. On yedi maddeden oluşan bu

nizamnamede, 1909 tarihli nizamnamenin önemli hükümleri korunmakla beraber Teftiş Heyeti'nin görev ve yetkilerini düzgün bir biçimde yerine getirememesi ve şekli birtakım noksanlıkların bulunması dolayısıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnamede belirlenen teftiş ilkeleri, Maliye Teftiş Heyeti'nin Cumhuriyet dönemindeki çalışmalarında da esas alınmıştır.

Bu nizamnamenin ilk maddesinde, diğer nizamnamelerde olduğu gibi Maliye Teftiş Heyeti'nin görev tanımı yapılmıştır. Heyete, bütün İmparatorluk dairelerinin mali hesaplarını ve kayıtlarını denetleme ve inceleme yetkisi verilmiştir. Yine aynı maddede, Teftiş Heyeti'nin doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Ancak diğer nizamnamelerden farklı olarak, bu nizamnamenin ikinci maddesinde, maliye müfettişlerinin Maliye Nazırı'na bağlı olarak Nazırın Vekili sıfatı ile görevlerini yerine getireceği belirtilmiştir. Bu değişiklikle, müfettişlere önemli bir mevki verilmiş ve devlet malının korunması, gelir ve giderlerle ilgili kanun, nizamname ve emirlerin uygulanmasını temin etmek gibi mühim ve geniş bir vazife tevdi edilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü maddesinde, müfettişlerin görev yerlerine önceden haber vermeden, gizli bir şekilde giderek, Maliye Nezareti tarafından kendilerine verilen görevli kimliklerini gösterip kendilerini tanıtarak teftişe başlayacakları belirtilmiştir. Aynı maddenin devamında, müfettişlerin görevlerini yerine getirirken gerekli bilgi ve belgeleri ilgili memurdan talep edebilecekleri ve sorumlu memurun talep edilen belgeleri, hesap defterlerini ve bütün resmi belgeleri vermesi zorunlu tutulmuştur. Bu zorunluluk istisnasız tüm maliye memurları için geçerli kılınmıştır.

Nizamnamenin dördüncü maddesinde, talep edilen belgeleri vermekten kaçınan, yolsuzluk yaptığı tespit edilen, depo ve binaları açmaktan kaçınan ya da işlemlerde önemli suiistimal yaptığı belirlenen memurun, müfettişin talebi üzerine bağlı olduğu üst makam tarafından işten el çektirileceği ifade edilmiştir. Müfettişlerin

yolsuzluk yaptığını tespit ettiği memur Maliye Nezareti' ne bağlı bir dairede çalışıyor ise üst makamlara haber vermeden doğrudan görevine son verebilecektir.

Nizamnamenin altıncı maddesi, düzenlenecek raporların nasıl yazılacağı ile ilgilidir. Müfettişlerin, teftiş sonunda memurların durumu ve işlemleri hakkında düzenleyecekleri raporlar soru ve cevap şeklinde olacaktır. Teftiş edilen memurlar gerektiği durumlarda, üstlerinden görüş alabilecekti. Üstler tarafından iletilen düşünceler, teftiş raporuna eklenecektir.

Yedinci maddede, 1909 tarihli nizamnameyle Maliye Nezareti bünyesinde kurulan, maliye müfettişlerinin yazdıkları raporların toplandığı birim olan Teftiş Heyeti Müdürlüğü'nün görevleri düzenlenmiştir. Teftiş Heyeti, Maliye Nezareti mahiyetinde bulunan bu genel müdürlük tarafından idare edilecekti. Bu genel müdürlüğe bağlı olarak muavinlik derecesine sahip maliye müfettişi ve gereği kadar da memur bulunacaktı. Genel müdürlük kendi dairesine gönderilen teftiş raporlarını takip edip, bu raporlara dayılı olarak alınan kararları Maliye Nezareti'ne beyan edecekti. Müfettişlerin seçimi, terfileri, tayinleri ve Teftiş Heyeti'nin idaresine ilişkin düzenlemeleri bu müdürlük yapacaktı. Alınan bu kararlar ve düzenlenen talimatlar Maliye Nazırı'nın onayına arz edildikten sonra müfettişlere bildirilecektir.

Bu nizamnamenin dokuzuncu maddesi müfettiş seçim ve terfi kriterleri ile ilgilidir. 1909 tarihli nizamnamede olduğu gibi alınacak müfettişlerin belirlenmesi için uygulanan imtihan şartı bu nizamnamede de geçerliliğini sürdürmüştür. İmtihan her sene mart ayının ilk haftasından yapılacaktı. Sınava girecek müfettiş adayları için yirmi dört yaşından küçük otuz yaşından büyük olmamak üzere yaş sınırı şartı getirilmişti. Sınav sonucunda başarılı olan adaylar, müfettiş muavinliği derecesinden göreve başlayacak ve üç sene sonra müfettiş olabilmeleri için yeterlilik sınava tabi tutulacaktı. Bu ikinci sınavda başarılı olan müfettiş muavinleri dördüncü sınıf müfettiş olarak göreve başlayacaklardı. Yeterlilik sınavında başarılı olamayanların ise Teftiş Heyeti'ndeki görevlerine son verilerek müfettiş adaylığından çıkarılacaktı. Müfettişlerin seçimleri kadar terfilerine de önem verilmişti. Sınıf aşırı terfi

yasaklanmış ve ikinci sınıftan birinci sınıfa terfiinin, liyakat sahibi müfettişlerin seçilmesiyle yapılacağı belirtilmiştir.

Nizamnamenin onuncu maddesinde, teftiş heyetlerini yönetmeye memur olan başmüfettişlerin, müdürün teklifi üzerine Maliye Nazırı tarafından birinci ya da ikinci sınıf müfettişler arasından belirleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca başmüfettişliğin başlı başına bir memuriyet olduğu vurgulanmıştır.Bu nizamname ile Teftiş Heyeti personel yapısı yeniden düzenlenmiştir. Dört tane birinci sınıf müfettiş, on tane ikinci sınıf müfettiş, on tane üçüncü sınıf müfettiş, on beş tane üçüncü sınıf müfettiş ve altı tane müfettiş muavini belirlenerek kırk beş kişilik bir teftiş heyeti oluşturulmuştur.

Nizamnamenin on birinci maddesinde müfettişlere verilecek harcırah ve yevmiye miktarları düzenlenmiştir. Başmüfettiş, müfettiş ve müfettiş yardımcılarına maaşlarından başka zaruri masraflarını karşılamaları için yevmiye ve harcırah verilecektir. Öncelikle görevli olarak çıkılan seyahate vapur ve trenle yolculuk yapıldığı takdirde fiili masraflar, ikinci olarak at, araba ve kayık ile gidilecek yollar için saatte on beş kuruş, üçüncü olarak merkezdeki memuriyetleri dışında gidecekleri memuriyetlerine altmış kuruş yevmiye ödenecekti. Bu altmış kuruş yevmiye Yemen, Hicaz, Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde doksan kuruş olarak hesaplanmıştı. Akşamları memuriyet merkezine dönülmesi mümkün olan görevlendirilmelerde müfettiş ve muavinlere otuz kuruş yevmiye verilecektir. Merkezde görev yapan müfettiş ve muavinlere nedensiz ödeme yapılmayacaktır. Merkez memuriyetlerinden başka yerde ikamet eden müfettişlere vazife gereğince memuriyet merkezine geliş gidişlerin masrafları için ödeme yapılmayacaktır. İstanbul vilayetinde görev yapan müfettişlerin memuriyet merkezi Üsküdar, Beyoğlu ve sur içi mahallelerinden ibaretti. Vapurların yanaştığı limanlarda gidiş ve dönüş masrafı olarak on kuruş ödeme yapılacaktı. Hangi sınıfa mensup olursa olsun görevli olarak yurt dışına gönderilen müfettişlerin tüm masrafları İmparatorluk tarafından karşılanacaktı. Masraflardan başka birinci sınıf müfettişlere iki yüz, müfettiş ve muavinlere yüz elli kuruş yevmiye ödenecektir.

On ikinci madde, bir suç işledikleri zaman müfettiş ve muavinlere verilecek cezalarla ilgilidir. Bu cezalar ilk suçta ihtar, ikincisinde siciline işlenmek üzere uyarı, üçüncüsünde terfinin ertelenmesi ve dördüncü suçta görevden uzaklaştırma olarak belirlenmiştir. Bu cezalardan ilki müdür, diğer üç ceza ise müdürün teklifi üzerine Maliye Nazırı tarafından uygulanacaktı. Bir sene içinde iki kez uyarı cezası alan bir müfettiş veya muavin hakkında yeni bir ceza uygulaması lazım geldiğinde bu ceza sicile ihtar işareti koymak suretinde yerine getirilecekti. Üç sene içinde iki kez ihtar cezası siciline işlenmiş olan müfettişler hakkında yeni bir ceza verilmesi gerektiğinde bu ceza tefinin geciktirilmesi şeklinde olacaktı. İki defa terfi erteleme cezası verilen bir müfettiş, üç sene içinde üçüncü bir terfii tehir cezasını hak edecek bir harekette bulunursa Teftiş Heyeti'nden başka bir memuriyete tayin olunacak ya da görevine son verilecektir. Görevden uzaklaştırma cezası alan müfettişlerin Teftiş Heyeti ile ilişkileri kesilecekti. Başarı olan müfettiş ve muavinler Maliye Nezareti tarafından takdirname ile ödüllendirilecek ve bu durumun sicillerine kayıt edilecekti. Alınan takdirname ile terfii cezasından aşağı olan cezalar sicilden silinecektir.

On üçüncü, on dördüncü ve on beşinci maddeler müfettişlerin başka kurumlarda görevlendirme koşulları ile ilgilidir. Müfettişler, Maliye Nazırı'nın teklifi üzerine kazanılmış hakları muhafaza edilmek koşulu ile herhangi bir nezarette memur olarak görevlendirilebilecektir. Bu memuriyetten kesin olarak ayrılan müfettişe, Teftiş Heyeti'ne ilk açılacak kadroya tayin olma hakkı verilmiştir. Eğer başka bir göreve geçici olarak tayin edilmiş ise heyetteki kadro hakları muhafaza edilmiştir. Ancak geçici olarak başka memuriyete tayin edilen müfettiş, o memuriyetteki göreviyle ilgili bir nedenden dolayı görevden alınır ya da haysiyete dokunan bir nedenden dolayı mahkum olursa tekrardan Teftiş Heyeti'ne dahil olamayacaktır. Müfettişler, birinci sınıf müfettişler hariç atandıkları başka bir memuriyette altı aydan fazla kalamayacaklardır. Fakat Maliye Nezareti'nin izni ile bu altı aylık süre bir altı ay daha uzatılabilecekti. Birinci sınıf müfettişlere geçici olarak verilen görevler için zaman sınırı konulmamış ve hükümetin izni ile heyetten kesin olarak ayrıldıkları takdirde fahri maliye müfettişi unvanı verilmişti.

Nizamnamenin son iki maddesinde, önceki yasal düzenlemelerin, bu nizamname hükümlerine aykırı olan hükümleri geçersiz kılınmış ve bu nizamnamenin uygulanmasından Maliye Nazırı'nın sorumlu olduğu belirtilmiştir.

Heyete sınavla alınma kesin uygulama haline gelince, teftiş ilke ve kuralları çerçevesinde bir teftiş kadrosu yetiştirilmesi mümkün olmaya başlamıştır. Müfettişlerin başka kurumlarda görevlendirilmesi Teftiş Heyeti üyelerinin devlet adamı kimliğini ön plana çıkarmıştır. Teftiş Heyeti'nin çalışmalarına müdahalenin giderek azalması, teftiş raporlarına uyulması, verilen kararların uygulanması ve Maliye Nazırı'na doğrudan doğruya bağlı olarak çalışması heyete devlet organları içinde daha saygın bir yer kazandırmıştır. Görev alanı zaman içinde genişleyerek, devletin tüm mali işlerini ve kayıtlarını denetleyen bir kurum haline gelmiştir. Yetkileri, İmparatorluk görevlilerini mali açıdan tetkik ve teftiş etmek ve gerekirse işten el çektirmek derecesine ulaşmıştır.

Osmanlı Devletinden günümüze kadar geçen sürede, etkin bir vergi sistemi için mümkün olduğunca güçlü bir denetim yapısı oluşturulmaya gayret gösterilmiştir(Pekşen 2019:114).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en belirgin özelliği kayıtların özenli ve disiplinli olmasıdır. Kayıtların doğru olup olmadığı üç kez kontrol edilerek örneklerden birisi sancakta diğeri ise başkentte muhafaza edilirdi. Tahrir defterleri siyakat yazılı ile yazılarak merdiven yöntemi ile kayıt altına alınırdı. Siyakat yazısının Osmanlı döneminde iki önemli yararı olduğu söylenmektedir. İlki, siyakat sadece belirli kişilerce okunabildiğinden güvenilir bir yazıydı. İkincisi ise, noktasız olduğundan zamandan tasarruf sağlayarak hızlı yazılması ve tahrir kayıtları sırasında kolay olmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasının en önemli faktörleri şüphesiz başta idari, olmak üzere mali ve sosyal yapısının daima güçlü ve merkeze bağlı kalması denilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan çöküşüne kadar olan dönem içerisinde bir beylikten cihan imparatorluğuna dönüşmüş değişik coğrafi bölgeler içerisinde çeşitli ırk, din ve mezheplerden oluşan bir toplum yapısını barındırmış varlığını, iktisadi düzenini ayakta tutabilmek için kendine özgü iktisadi ve içtimai bir düzen oluşturmuştur. Bu iktisadi ve içtimai düzeni sağlam tutabilmek ve sürdürebilmek için kendine özgü bir mali yapıiçerisinde bir vergi sistemi uygulamıştır. Müslüman çoğunlukta bir halka sahip olmasının yanında gayrimüslim halka da sahip olduğundan dolayı vergi sistemi şer-i hukuk kurallarını aştığı görülmekte ve bunun yanında padişah iradesiyle alınan örfi bir vergi sisteminin de olduğu görülmektedir. Vergi toplamada temel esasın halk arasında adalet kuralları çerçevesinde toplanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun beka ve sürekliliğine dayandığı ve bu amaçlar kapsamında gelirlerin çoğaltılmasına yönelik olarak vergi kalemlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir.İmparatorluğun yönetim modeli ve vergi toplama sistemi şer-i hukuk kuralları ön planda tutulmasına karşın İmparatorluğun sürekliliği esas alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.yüzyıldan Maliye Nezareti'nin kurulmasına dek mali denetim BaşbakiKulluğu'nca yapılmıştır. Başbaki Kulluğu uzun bir süre

görev yapmış daha sonra ise görevini daha çağdaş kurumlara bırakmıştır. Maliye Nezareti kurulduktan sonra kısa bir sürede olsa mali denetim maliye müfettişlerince yapılmıştır. Tanzimat döneminde, vergilerin ödenmesindeki problemlere çözüm bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir ve giderlerinin ve merkezde mali konuların denetlenmesi için çeşitli meclis ve komisyonlar kurulmuştur.

KAYNAKÇA

Acun; Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, Türkler, C. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ağar, Serkan (2007), “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, TBB Dergisi, Sayı 73.

Akar, Ş. K. (1999). Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması. Ankara: Osmanlı, C.3: İktisat, Yeni Türkiye Yayınları, 565–570.

Akgündüz, A. (2012) “Osmanlıdan Cumhuriyete Sayıştay (Divan-ı Muhasebât)”, 1.Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akgündüz, A., Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 1, Ankara, 1990.

Akyıldız, Ali. Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Alper, D , Anbar, A . (2010). Osmanlı İmparatorluğu’nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar . Maliye ve Finans Yazıları , 1 (87) , 27-49

Apalı, A , Yılmaz, T . (2017). Osmanlı Devleti’nin İslami Finans Kaynaklarından Aşar Vergisinin Ağlasun Kazasına Ait 1262-66 (H.) Senelerinin Muhasebe Defterinin Analizi . Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi , 9 (1) , 46-62 .

Arslanboğa, K . (2018). Osmanlı Devleti’nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği . Yönetim Bilimleri Dergisi , 16 (32) , 551-558

Aydemir, O., ve Erkan M. (2011). Merdiven Kayıt Yöntemi ve Günümüz Muhasebe Sistemi. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1, 110-128.

Bülbül, Yaşar, (2007). “ Osmanlı Devleti’nde Gelirin Tekrar Dağılımı” Sivil Toplum,5. Cilt, 17. Sayı, sayfa 99-122.

Cizye,İslam Ansiklopedisihttps://islamansiklopedisi.org.tr/cizye#2-osmanlilarda-cizye Erişim Tarihi:23.02.2020

Çabuk, A , Saygılı, A . (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılın Ortalarında Devlet Muhasebesinde Merdiven Yönteminden Çift Yanlı Kayıt Yöntemine Geçiş* . Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi , (4) , 168-196

Emecen, Ferudun. "Başbaki Kulu", İslam Ansiklopedisi. Cilt.5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Elitas, C., Güvemli, O., Aydemir, O., Erkan, M., Özcan, U., ve Oğuz, M. (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.

Eroğlu, O. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 12 (2010): 57-89

Fidan M . Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri . 1862. Gazi Akademik Bakış. 2017; 10(20): 265-298.

Genç, Mehmet (2000). İltizam. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 2016.

Göyünç, N. "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri".Osmanlı Araştırmaları 10/6(1990)

Güvemli, Oktay. Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Osmanlı İmparatorluğuna Kadar. Cilt.1. İstanbul: Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı, 1995.

Güvemli, Oktay. Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Tanzimat'tan Cumhuriyete. Cilt.3. İstanbul: İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası, 2000.

Güvemli, Oktay .Türk Muhasebe ve Denetim Düşüncesinin Son 150 Yılı. İstanbul: İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası, 2013.

Güvemli, Oktay .Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'a Kadar,Cilt2,Sayfa110-12,1998,İstanbul.

Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991

İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300–1600), Cilt. 1, İstanbul: Eren Yayınevi, 2000.

İnalcık, Halil, (1993). Cizye. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt.8, 42-45. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık, Halil, Devlet-i Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

İnalcık, Halil, (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). R. Sezer 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpteş C , Üzümcü A . Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Gelir Kaynakları. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2016; 7(14): 701-709.

Karademir, Z . Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl). Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi 4 (2018): 15-43

Karataş, Ş , Yücel, G , Adiloğlu, B . Muhasebe Eğitimine Verilen Doksan Yıllık Ömür: Kirkor Kömürcüyan. Muhasebe Enstitüsü Dergisi 16 (2018): 71-80

Karta, N. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Uygulamaları ve Bir Yıllık Maaş Örneği. PressAcademia Procedia 7 (2018): 403-407

Kazıcı, Ziya, Osmanlı'da Toplum Yapısı, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

Kazıcı, Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, İstanbul: Bilge Yayınları, 2005.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk", Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:4, 1986, İstanbul, s.285-310.

Kocakaya, Zeliha "XIX'YY Da Osmanlı Devletinde Çift Yanlı Muhasebe Sistemine Geçiş." 2014 Yüksek lisans Tezi.

Kurt, Yılmaz, "Osmanlı Toprak Yönetimi", Osmanlı, C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Kütükoğlu, Mübahat(1994) "Defterdar", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1: 94-96.

Kütükoğlu,Mübahat (1999), “Osmanlı İktisadi Yapısı’ Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 2. İstanbul.

Küçüker, M. ve Can, A.V. (2018). Tarihi Belgeler Işığında Uygurlarda Sagış. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 10. Yıl Özel Sayısı 233-252.

Maliye Teftiş Kurumu. Maliye Teftiş Kurumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1988.

Mert, A. (2020). Osmanlı İmparatorluğu’nda Defterdarlık ve Günümüz Yansımaları. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 11 (1) , 194-212 .

Öner, Erdoğan, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mâli İdare, Genişletilmiş 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No:2005/369, 2005, Ankara.

Özerhan, Y.,Erkan, M., Nazlıoğlu,B. (2013). Osmanlı Arşivinde Merdiven Yöntemi İle Yazılmış Muhasebe Defter ve Raporları. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 95-97.

Öztürk, T . (2012). Osmanlı İmparatorluğu’nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729) . Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi , (3) , 165-181 .

Parlak, M. ve Parlak, Z. (2012) "Osmanlı Mali Sistemi ve Divan-ı Muhasebâta Giden Yol", Sayıştay Dergisi, 87: 19-38.

Pekşen, F . Osmanlı Devletinden Günümüze Vergi Denetiminin Tarihçesi. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD) 9 (2019): 107-116

Sahillioğlu, H. (1991). Avarız. TDV İslam Ansiklopedisi. C.4. 108-109. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Siyerekli, E . (2002). Osmanlı Devleti’nde Bütçe Uygulamları. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , (18) , 97-122 .

Şaffak, Tuğba (2015), “ATÜT VE OSMANLI TOPLUMU”, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Tezi.

Şahin, Harun, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü’ Vergisi”, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012, ss. 45-57.

Şahin, Harun, ”Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü 1839-1922”, Bingöl 2013

Şener, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, Birinci Basım, İşaret Yayınları: 39, Mayıs 1990, İstanbul.

Şensoy, F . (2018). Osmanlı İmparatorluğu’nda Mali Yönetim Denetim Ve Soruşturma, Bir Müsadere Örneği . Muhasebe ve Finansman Dergisi , 53-86.

Tabakoğlu, Ahmet. Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.

Üçok, C . (1944). Osmanlı Devleti Teşkilatindan Tımarlar.Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 1/4.

Yardımcı, M , Ayvaz, E . (2017). Osmanlı Mali Sisteminde İrad-I Cedid Hazinesi ve Muhasebe Kayıtları (1799-1800) . Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 , 253-287.

Yeşilyurt, Ş , Cural, M . (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bütçe Dengesinin Gelişimi: 1643-1918 . Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 17/2.

Yükçü, P , Fidancı, A , Soysal, U . (2014). Osmanlı Devleti’nde Temettuat Defterleri’nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi , (7) , 170-199 .